

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 75 (2024), 17-35.

Geliş/Received: 30.07.2024

Kabul/Accepted: 17.10.2024

DOI: 10.46955/ankuayd.1524519

(Araştırma Makalesi/Research Article)

KABİL BÜYÜKELÇİSİ YUSUF HİKMET (BAYUR) BEY'İN ANKARA'YA GÖNDERDİĞİ RAPORLAR ÇERÇEVESİNDE KRAL AMANULLAH HAN DÖNEMİ AFGANİSTAN'DA MEYDANA GELEN OLAYLAR VE TÜRKİYE'YE YANSIMALARI

THE EVENTS THAT OCCURRED IN AFGHANISTAN DURING THE REIGN OF KING AMANULLAH KHAN AND THEIR IMPLICATIONS FOR TÜRKİYE WITHIN THE FRAMEWORK OF THE DISPATCHES TRANSMITTED TO ANKARA BY KABUL AMBASSADOR YUSUF HIKMET (BAYUR) BEY

HÜLYA TOKER*

ÖZ

Kasım 1919'da tam bağımsızlığını ilan eden Afganistan'da Amanullah Han ülkenin ilk kralı olmuştur. Sonraki süreçte ülkesini modern bir yapıya kavuşturmak isteyen Kral bu anlamda önemli adımlar atmıştır. Bu sırada Türkiye'de de bağımsızlık mücadelesi başarıyla sonuçlanmış ve 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş, Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa da ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Sonrasında ise yeni Türk Devletinin çağdaş devletler düzeyine ulaşması için her alanda inkılaplar yapılmaya başlanmıştır. Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip eden Amanullah Han 1928 yılında Türkiye'ye ziyarette bulunmuş ve bu sırada Türkiye'nin ilk Kabil Büyükelçisi olarak Yusuf Hikmet (Bayur) Bey atanmıştır. Yusuf Hikmet Bey Kabil'e gittikten kısa bir süre sonra Kralın reformlarına karşı isyanlar başlamış ve isyanlar kısa sürede ülke geneline yayılmıştır. Zor bir dönemde görev yapan Yusuf Hikmet Bey bölgeye ait raporlarını Ankara'ya iletmış ve Türk dış politikasının belirlenmesinde önemli bir katkı sağlamıştır. Çalışmada Yusuf Hikmet Bey'in Kabil'den yazdığı ve daha önce yayımlanmamış olan raporları esas alınarak döneme ait bilinmeyen pek çok konuya ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Amanullah Han, Kabil, Türkiye, Yusuf Hikmet.

ABSTRACT

Afghanistan declared its complete independence in November 1919, with Amanullah Khan assuming the role of the nation's first monarch. During the subsequent era, King Abdullah Khan implemented significant measures to modernize his nation. In 1923, the Turkish nation victoriously concluded its war of sovereignty under the leadership of Mustafa Kemal (Atatürk) Pasha and proclaimed the Republic of Türkiye, with Atatürk serving as its first president. Subsequently, the republic instituted successive reforms aimed at raising the new Turkish state to the status of contemporary nations. Amanullah Khan, who meticulously monitored Turkey's progress, visited the country in 1928. During this visit, the Republic of Turkey designated Yusuf Hikmet (Bayur) Bey as its first ambassador to Kabul. Uprisings against the king's reforms ensued in Kabul shortly after Yusuf Hikmet Bey arrived and rapidly proliferated throughout the country. Yusuf Hikmet Bey made a substantial contribution to the development of Turkish foreign policy by submitting reports about the region to Ankara during this challenging time. This study evaluates a multitude of previously unknown aspects of the period by concentrating on Yusuf Hikmet Bey's previously unpublished dispatches from Kabul.

Key Words: Afghanistan, Amanullah Khan, Kabul, Türkiye, Yusuf Hikmet.

Extended Abstract

The year 1919 holds distinct significance for both Türkiye and Afghanistan. On one side, Mustafa Kemal Pasha led the fight for independence in the Turkish territories occupied during the final years of the Ottoman Empire, while on the other side, Afghanistan, under Amanullah Khan, succeeded in its war against the British and declared its independence. In the same year, a kingdom was established, and Amanullah Khan was declared King of Afghanistan. In Türkiye, by 1920, the national struggle against occupying forces continued with the establishment of the Grand National Assembly of Türkiye (TBMM), and after victory, the Republic was declared in 1923, defining the new state's form of government. Despite being a king, Amanullah Khan began his struggle to modernize his country under a constitutional regime from the very moment he ascended the throne. Similarly, Türkiye's first President Mustafa Kemal Pasha initiated reforms in all areas to reach the level of contemporary civilizations. Both countries, while resisting occupation and achieving success, also made significant efforts to modernize their nations. During this process, Türkiye and Afghanistan supported each other diplomatically in a friendly manner. Although friendship treaties were signed between the two countries in 1921 and 1928, Amanullah Khan's visit to Türkiye in 1928 further developed their relations. At that time, both countries upgraded their legations to embassies and appointed their first ambassadors. Yusuf Hikmet (Bayur) Bey was appointed as Türkiye's first ambassador to Kabul. Although envoys had been sent previously, this was the first ambassadorial appointment.

The purpose of this study is to examine the events that occurred in Afghanistan during Yusuf Hikmet Bey's term as Türkiye's first ambassador to Kabul and their impact on Türkiye, based on the reports written by Yusuf Hikmet Bey. The method involves analyzing the reports written by Yusuf Hikmet Bey, which are held in the Turkish Presidential Archives (BCA) of the Ministry of Foreign Affairs Turkish Diplomatic Archives, alongside other sources and published works related to the period to reveal unknown aspects of the era.

Shortly after Yusuf Hikmet Bey's arrival in Kabul, revolts against Amanullah Khan's reforms erupted in Afghanistan. At this time, Türkiye decided to send Kazım (Orbay) Pasha to Afghanistan to support Amanullah Khan in maintaining his power, and necessary arrangements for his deployment were made. However, before Kazım Pasha could reach the region, the revolt reached its peak, and shortly after Kazım Pasha's arrival in Afghanistan, Amanullah Khan abdicated the throne. Due to the further escalation of the revolt, Kazım Pasha and his delegation were forced to return.

During Amanullah Khan's final days, Yusuf Hikmet Bey, who was in Kabul, closely followed the developments concerning the Turkish officers in the region and the upcoming Kazım Pasha. He reported the latest situation about the revolts to Ankara, received necessary instructions, and acted accordingly. Yusuf Hikmet Bey, a member of the Turkish History Examination Society, also made significant studies about the region and later compiled them into books. Although Yusuf Hikmet Bey's works and political career are known, his tenure as ambassador in Kabul has not been extensively discussed. During his service, Yusuf Hikmet Bey communicated with other ambassadors, held meetings with Afghan officials, and always considered the views of the officers in the region. He conveyed all these observations and his own interpretations to Ankara to keep it informed about the developments. His observations were quite realistic. He did not hesitate to comment on Amanullah Khan, noting that he was not capable of suppressing the revolts, behaved anxiously and with suspicion towards Turkish officers, and that this was due to his ideas about Turan and the Republic.

Yusuf Hikmet Bey indicated that Amanullah Khan had attempted to use the conflicts between tribes to suppress the revolts, but this strategy also failed. He elaborated on the reasons for the revolt, noting that Amanullah Khan's attempt to implement numerous reforms without building up the necessary infrastructure and the lack of readiness of the social environment, especially the reforms related to women, and the removal of his wife's veil, as well as his European-style innovations during his European visit, provoked the conservative segments who labeled him as infidel. Considering the geography and the multi-cultural structure of Afghanistan, Yusuf Hikmet Bey also highlighted other reasons for the persistent unrest, including Britain's support for the revolts, Britain's deployment of Lawrence to the country, and the lack of suitable individuals to confront him. He emphasized the importance of Kâzım Pasha's arrival to restructure the army. Despite his efforts to write letters and engage with regional authorities, the problems in the region prevented immediate results, and by the time Kâzım Pasha arrived, no environment remained where Turkish officers could contribute.

In conclusion, Yusuf Hikmet Bayur believed that a well-organized and strong army was crucial for resolving Afghanistan's internal problems and worked towards this goal during his time in Kabul. However, Amanullah Khan was unable to fully utilize the support of these officers, and Yusuf Hikmet Bey's reports show that he essentially prepared his own downfall.

Giriş

Ortadoğu, Batı Türkistan ve Güney Asya coğrafyasında bir kavşak niteliği taşıyan Afganistan, sahip olduğu bu jeopolitik konum nedeniyle yüzyıllarca farklı milletlerin ilgi odağı olmuş ve farklı devletlerin yönetimi altında varlığını devam ettirmiştir. Persler, Sakalar, Akhunlar, Gazneliler, Selçuklular, Harezmşahlar, Moğollar ve Safeviler bölgeye hâkim olan önemli devletlerin başında gelmektedir.¹ Farklı yönetimlerin idaresi altında bulunmak, Afganistan'ın kültürel kimliğinin oluşumunda oldukça önemli bir etken olmuştur. Bu nedendir ki Afganistan çok kavimli ve farklı özelliklere sahip etnik kimliklerin bir arada yaşadığı bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. Etnik kimliği oluşturan unsurların başında Peştunlar, Türkler ve Taciklerin yanı sıra Hazarlar da yer almaktadır.²

XIX. yüzyıla gelinceye kadar çeşitli devletlerin saldırısına uğrayan Afganistan, bu yüzyılın ortalarına doğru İran'ın bölgede güç sahibi olmasından endişe duyan İngilizlerin işgaline uğramıştır. Dost Muhammed üç yıl içinde İngilizlerin ülkeden çekilmesini sağlamış ancak dağılan birliği tekrar toparlaması uzun zaman almıştır. Birliğin dağılmasında 1863 yılında Dost Muhammed'in ölümünün de etkisi büyük olmuştur. Dost Muhammed öldükten sonra oğulları arasında saltanat kavgası başlamış³ ve 1868 yılında Dost Muhammed'in büyük oğlu Şir Ali hâkimiyet mücadelesini kazanarak tek başına iktidar olmuştur.⁴ Bu sırada Rusların Afganistan'a karşı uyguladığı yakınlaşma politikasından rahatsız olan İngilizler, 1878 yılında ülkeyi yeniden işgal etmiştir.⁵ Rusların ve İngilizlerin bölgeyi ilgi odağı haline getirmeleri ve Afganistan toprakları üzerinde nüfuz mücadelesine girişmelerinin temelinde, Rusya'nın geleneksel politikası olan sıcak denizlere inme isteği, İngilizlerin de yine geleneksel politikalarının bir uzantısı olarak sömürgelerine giden yolları emniyet altına alma politikaları yer almıştır.⁶

1880 yılında İngiliz işgali sona ermiş ve Abdurrahman Han tahta geçmiştir.⁷Bu sırada İngilizler Güney Afganistan sınırını belirlemiş ve Hayber Geçidi'ni Hindistan (günümüzde Pakistan) sınırları içinde bırakmışlardır. Bu durum çok sayıda Afgan vatandaşının ülke dışında kalmasına neden olmuştur. Ülkenin tekrar bir işgale uğramasından endişe duyan Abdurrahman Han 1893 yılında Durand Hattı Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır.⁸ Bu antlaşma Afganistan'daki olumsuz gelişmelerin de alt yapısını oluşturmuştur. Abdurrahman Han, Afganistan'daki bölünmeleri kanlı bir şekilde kontrol altına almıştır. Sağlığının kötüye gitmesi nedeniyle tahtını 1901 yılında oğlu Habibullah Han'a bırakmış ve bu olaydan üç gün sonra da vefat etmiştir. Habibullah Han tahta geçer geçmez sürgüne gönderilen hanedan mensuplarını davet ederek onlara yeni görevler vermiştir. 19 Şubat 1919'da Habibullah Han vefat etmiş ve yerine Amanullah Han tahta geçmiştir.⁹ Amanullah Han İngilizlere karşı 5 Mayıs 1919'da cihat ilan etmiş ve Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı olarak bilinen bu savaş sonucu 8 Ağustos 1919 tarihinde Ravalpindi Ateşkes Anlaşması imzalanmıştır. 22 Kasım 1919'da Afganistan tam bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesinde yerini alırken Gazi olarak anılmaya başlanan Amanullah Han da Afganistan'ın ilk kralı olmuştur.¹⁰

Bu çalışmada Amanullah Han'ın iktidarının son dönemlerinde Kabil Büyükelçiliğine atanmış olan Yusuf Hikmet Bey'in¹¹ büyükelçilik döneminde Ankara'ya gönderdiği raporlar çerçevesinde, Amanullah Han'ın reformlarına

¹ Kubilayhan Erman, "Jeopolitik Teoriler ve Afganistan", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/11, 2017, s. 397.

² Noor Mohammad İbharimi, *Atatürk Dönemi Türk-Afgan İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, 2014, s. 1.

³ Hüseyin Şeyhanloğlu, "18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeopolitik Önemi", *Avrasya Etütleri*, 34/2 (2008): s. 66.

⁴ Mehmet Saray, "Afganistan", *İslam Ansiklopedisi*, c. 1, Ankara: TDV Yay. 2016, s. 408.

⁵ Hüsnü Özlü, "Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" Kapsamında Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan İlişkilerine Bakış", *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 3/8, 2012, s. 32.

⁶ 1907 yılında iki ülke arasında yapılan anlaşmada, Rusya, Afganistan ile ilgisini kesecek, bu devletle ilişkilerini İngiltere'nin aracılığıyla yürüteceği ve buna karşılık İngiltere'nin de Afganistan'ı işgale ya da topraklarına katmaya kalkışmayacağı kararlaştırılmıştır. Oral Sander, *Siyasi Tarih I*, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 1989, 76.

⁷ Özlü, *Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan İlişkilerine Bakış*, s. 32.

⁸ İbharimi, *Atatürk Dönemi Türk-Afgan İlişkileri*, s. 5. Suni bir hat olan ve herhangi bir tarihi-sosyolojik temeli olmayan bu hat bölge aşiretlerinin silahlanmasına neden olmuş ve bölge güvenliği üzerinde en büyük tehdit unsuru haline gelmiştir. Orhan Yazıcı, *Afganistan'daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri*, *History Studies*, 2/1, 2010, s. 225.

⁹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1983, s. 112.

¹⁰ *Afgan Penceresinden Bakış, Amanullah Dönemi Türk-Afgan İlişkileri*, s. 25.

https://tasam.org/Files/Icerik/File/Ataturk_donemi_ve_sonrasi_turk_afgan_iliskileri_EKT-24-68_pdf_50b6de6e-b22e-4ad4-b91c-ae713139c8fc.pdfErişimi 22.07.2024.

¹¹ 21 Ocak 1881 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Orta ve lise eğitimini Galatasaray Sultanisinde tamamlamış daha sonra yükseköğrenim amacıyla Fransa'ya gitmiştir. Lois Le Grand'da bir yıl eğitim aldıktan sonra Sorbonne Üniversitesine geçerek orada matematik ve teknik mimarlık derslerine devam etmiştir. 10 Ağustos 1920'de Matbuat Umum Müdürlüğüne atanmıştır. Daha sonra Ankara'da Hariciye Vekâleti

karşı Afganistan'da başlayan isyanlar ve isyanlar sırasında görülen taht kavgaları, bölgede bulunan Türk subayları ve onların görevlendirilmeleri konusunda yaşanan tedirginlik gibi konuların Türkiye'ye yansımaları ele alınacaktır. Ağırlıklı olarak Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivinde bulunan (Ülkeler Fonu-Afganistan-500) ve Yusuf Hikmet Bey tarafından Hariciye Vekâletine yazılmış olan raporların yanı sıra Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivinde bulunan belgelerden faydalanılmıştır. Belgelerde Yusuf Hikmet Bey'in yalnız Hikmet imzası ile raporlarını gönderdiği görülmektedir. Döneme ait basılı kaynaklar bulunmakla birlikte Yusuf Hikmet Bey'in yazdığı raporlar ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Bu nedenle çalışmada, Amanullah Han'ın son dönemlerinde Afganistan'da meydana gelen olaylar, Türk subaylarının bölgedeki durumu ve gelişmelerin Türkiye'ye yansımalarıyla ilgili daha önce incelenmeyen belgeler çerçevesinde yeni bir bakış açısı getirilmeye çalışılmıştır.

Türk-Afgan İlişkilerinin Tarihi Arka Planı

Afganistan coğrafyası Türklerin doğudan batıya göçü esnasında önemli bir geçit bölgesi olmuş ve bu nedenle bölgede bazı Türk devletleri kurulmuş ve önemli bir Türk nüfusu bu coğrafyada yaşamaya başlamıştır.¹² Gazneliler ve Selçuklular bölgede hâkimiyet kuran önemli Türk devletlerindedir. Ankara'da TBMM Hükümetinin kurulması ve Afganistan'ın 1919 yılında bağımsızlığını kazanması iki ülke ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. TBMM hükümeti ilk olarak Bakü ve Kabil'de diplomatik temsilcilik açmış ve böylece Azerbaycan'ın yanı sıra Afganistan ile de siyasi ilişkilerini geliştirme yönünde adımlar atmıştır. Kabil'e atanan ilk diplomatik temsilci (18 Ağustos 1920) Binbaşı Abdurrahman Samadani olmuştur.¹³ Abdurrahman Samadani Bey 18 Ağustos 1920 tarihinde Amanullah Han'a itimatnamesini sunmuş¹⁴ bu görevi Fahrettin Paşa'nın 25 Haziran 1922 tarihindeki atamasına kadar devam etmiştir.¹⁵

Bu dönemde Türk-Afgan ilişkilerinin yalnız diplomatik değil farklı alanlarda da olumlu bir seyir takip ettiği görülmektedir. Afgan ordusunun modernizasyonu bu anlamda oldukça önemli bir yere sahiptir. Moskova üzerinden Kabil'e giden Cemal Paşa'nın Afgan ordusunun modernizasyonu konusunda önemli desteği olmuştur. Kral Amanullah Han Cemal Paşa'dan destek istemiş ve Cemal Paşa Afganistan'da askeri danışmanlık yapmıştır. Rusya'dan getirdiği Türk subaylarının da desteğiyle Afganistan'da bir Numune Alayı kurmuştur.¹⁶ Cemal Paşa Afgan ordusunun modernizasyonu için Mustafa Kemal Paşa'ya 16 Haziran 1920 tarihinde *Kardeşim Mustafa Kemal* hitabıyla bir mektup yazmış¹⁷ daha sonra 13 Ağustos ve 29 Eylül tarihlerinde başka mektuplar da yazarak Afganistan ordusunun modernizasyonu için talepte bulunmuştur. Ancak o dönemde işgale uğrayan Türk

Siyasi İşler Müdürü olarak görev yapmaya başlamıştır. 15 Aralık 1924'te Hariciye Vekâleti Siyasi İşler Genel Müdürü olarak tayin edilmiştir. 1925 yılında Belgrat Ortaelçiliğine atanmıştır. 1927 yılında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği görevine, 1928 yılında ise Kabil Büyükelçiliğine tayin edilmiştir. 1932 yılında yeniden Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine atanmış, yine aynı yıl Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyeliğine seçilmiştir. 1933 yılında Manisa Milletvekili seçilmiştir. Ekim 1933'te Maarif Vekilliğine atanmış ve bir yıl sonra bakanlıktan ayrılmıştır. Daha sonra uzun yıllar siyasetle ilgilenmiş, milletvekilliği yapmış, 1960 ihtilalinden sonra siyasi faaliyetleri bırakarak bilimsel çalışmalarına devam etmiştir. 6 Mart 1980'de vefat etmiştir. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/33194>Erişim 20.06.2024; Oğuz AYTEPE, Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yusuf-hikmet-bayur-1891-1980/> Erişim 20.06.2024; Turhan Arda, Seyithan Çeçen, Türk Dünyası Araştırmaları, Mayıs-Haziran 2019, cilt 122, sayı 240, s. 156; Mahmut H. Şakiroğlu, Ord. Prof. Dr. Y. Hikmet Bayur 1891-1980, Tarih ve Edebiyat Mecmuası, yıl 17, sayı 8, 1 Ağustos 1981, ss 32-36. Alaattin Uca, Yusuf Hikmet Bayur'un Hayatı, Fikirleri ve Eserleri, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/33194> Erişim 20.06.2024; Oğuz AYTEPE, Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yusuf-hikmet-bayur-1891-1980/> Erişim 20.06.2024; Arda Turhan, Seyithan Çeçen, "Çok Partili Hayata Geçişte Yusuf Hikmet Bayur'un Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 122/240, 2019, s. 156; Mahmut H. Şakiroğlu, "Ord. Prof. Dr. Y. Hikmet Bayur 1891-1980", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 17/ 8, 1981, s. 32-36. Yurder Yanık, *Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur'un Biyografisi*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı, 1999, s. 98. *Türk Parlamento Tarihi IV Dönem 1931-1935*. c. II, Ankara. TBMM Yay. 1996, s. 436; Mahmut Şakiroğlu, "Bayur, Yusuf Hikmet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5. Cilt, İstanbul: 1992, s. 282-283.

¹² İbharimi, *Atatürk Dönemi Türk-Afgan İlişkileri*. s. 1. Ferruh Kayalan, "Tarihi Bir Belge Işığında Türkiye-Afganistan İlişkileri; Binbaşı Hüseyin Bey'in Raporuna Göre Kabil Elçisi Fahreddin Paşa'nın Faaliyetleri (1922-1923)", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı: Dr. Mahmut Kırkpınar'a Armağan Vol. 7, 2022, s. 1690; Abdullah Mohammadi, "Afganistan'ın Modernleşmesinde Türkiye'nin Rolü", *Turkish Studies*, 9/5, 2014, s. 1599.

¹³ *Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri*. Ankara: Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., 2009. s. 39. Ayrıca bkz. Semanur Ercan, *Hint Kızılay'ından Türk Askeri ve Siyasi Hayatına Uzanan Bir Ömür Abdurrahman Peşaveri*, İstanbul: 2024.

¹⁴ İtimatname metni için bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), Fon: 500, Kutu: 8166, Gömlek: 52745, Sıra: 6. Tarih: 8 Ağustos 1336.

¹⁵ TİTE Arşivi, Kutu No: 326, Gömlek No: 12, Belge No: 12-1.

¹⁶ *Afgan Penceresinden Bakış, Amanullah Dönemi Türk-Afgan İlişkileri*, s. 28;

¹⁷ Mohammadi, *Afganistan'ın Modernleşmesinde Türkiye'nin Rolü*, s. 1605; Bilal Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, Ankara: TTK Basımevi, 2019, s. 44-49.

topraklarının işgalden kurtarılması yönünde yapılan milli mücadele ve bu mücadele için orduya olan ihtiyaç nedeniyle Mustafa Kemal Paşa ilk olarak yardımda bulunamayacağını bildirmiş ancak daha sonra bu konudaki talebe olumlu cevap vermiştir.¹⁸

Amanullah Han Cemal Paşa'nın kurmuş olduğu Numune Alayından şüphelenmiş ve alayı dağıtmıştır. Bunun sebebi ise Türkiye ve İran'da askerlerin hükümdarları devirdiklerine dair söylentilerdir.¹⁹

Türk-Afgan ilişkilerinin önemli dönüm noktalarından biri iki ülke arasında yapılan 1 Mart 1921 tarihli anlaşmadır. Ankara Hükümeti heyeti Sovyetler Birliği Hükümeti ile görüşmeler yapmak üzere Moskova'ya gittiği zaman yeni bağımsızlığını kazanmış olan Afganistan Devleti heyeti ile de ilişki kurmuş ve 1 Mart 1921'de bir dayanışma antlaşması imzalamıştır.²⁰ Böylece Ankara doğulu devletler içinde ilk ve yakın diplomatik ilişkiyi Afganistan ile kurmuştur. Anlaşmanın önemli özelliklerinden biri, Türkiye'nin Afganistan'ın bağımsızlığını açıkça, Afganistan'ın da Türk Devletinin temsilcisi olarak Ankara Hükümetini dolaylı olarak tanımmasıdır. 1920 Gümrü Antlaşması bir tarafa bırakılırsa TBMM Hükümetinin hukuksal açıdan geçerli ilk uluslararası siyasal anlaşması bu antlaşma olmuştur.²¹ Afgan lider Amanullah Han'ın Mustafa Kemal Paşa hayranı olması ve Mustafa Kemal Paşa'nın da Afganistan ile ilişkilere önem veriyor olması iki ülke ilişkilerinin ilerlemesini sağlamıştır.²²

Amanullah Han'ın 1928 yılında Türkiye'yi ziyareti sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın Afgan Kralına gösterdiği dostane ilgi ve iki ülke arasında 25 Mayıs 1928'de imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması ilişkileri daha da geliştirmiştir.²³ Antlaşmanın birinci maddesinde içten dostluktan söz edilmiş, ikinci ve üçüncü maddelerde tarafsızlık ilkesi dayanışma kavramı ile pekiştirilmiştir. Dört ve beşinci maddelerde yapılacak işbirliği için özel anlaşmalar hazırlanması ve Türkiye'den çeşitli alanlarda Afganistan'a uzmanlar gönderilmesi öngörülmüş, diğer maddelerde ticaret ve oturma koşullarıyla ilgili tarafların birbirine gösterecekleri kolaylıklara yer verilmiştir.²⁴

1928 yılından itibaren Türkiye, Afganistan'a askeri personel, doktor ve öğretmen göndermeye başlamıştır. 1928 yılında Ankara'da yeni bir Türk-Afgan Antlaşması imzalanmış ve bu Antlaşma ile iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler orta elçilik düzeyinden büyükelçilik düzeyine yükseltilmiştir.²⁵ İki ülke ilişkilerinin iyi yönde gelişmesinde ortak sınır sorununun olmaması önemli bir etken olduğu söylenebilir.

1928 yılına gelinceye kadar Türkiye Cumhuriyeti'nde adım adım reformlar yapıp tüm ülkeyi kapsayacak büyük çaplı problemlerle karşılaşmazken Afganistan'da Amanullah Han'ın yaptığı reformlar büyük tepki çekmiş ve ülke çapında isyanlar yaşanmıştır.²⁶ Afganistan'da yaşanan bu kaos döneminde Yusuf Hikmet Bey Türkiye'nin Kabil Büyükelçisi olarak görev yapmıştır ve 1928 yılı sonları ile 1929 yılı ilk aylarında meydana gelen gelişmelere bizzat tanıklık etmiştir. Bu nedenle çalışmada söz konusu dönemde Afganistan'da yapılan reformlar ve reformlara olan tepkilerin bir büyükelçinin raporlarına nasıl yansdığıyla ilgili araştırma sonuçları ortaya konulmuştur. Tepkilerden bahsetmeden isyana neden olan reformların neler olduğundan kısaca bahsetmek büyük resmi görmemizde faydalı olacaktır.

Kral Amanullah Han Yönetimine Karşı Çıkan İsyenlar

Amanullah Han iktidara geçtikten sonra Afganistan'ı modern bir ülke yapmak için anayasal düzen başta olmak üzere ekonomi, eğitim, tarım gibi pek çok alanda reform faaliyetlerine başlamıştır. Kabileciliğe dayanan eski düzeni yıkarak modern bir devlet kurmak amacıyla öncelikle 1923 yılında 73 maddeden oluşan ve Afganistan'ın beş bin yıllık tarihinde ilk Afgan anayasası olarak bilinen anayasayı yürürlüğe koymuştur. Kadın haklarına

¹⁸ *Afgan Penceresinden Bakış, Amanullah Dönemi Türk-Afgan İlişkileri*, s. 29.

¹⁹ Afgan ordusunun modernizasyonu için canla başla çalışan Cemal Paşa 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te bir Ermeni katil tarafından arkadan vurularak öldürülmüştür. Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, Ankara: TTK Basımevi, 2022, s. 185-186. Afgan Penceresinden Bakış, Amanullah Dönemi Türk-Afgan İlişkileri, s. 31.

https://tasam.org/Files/Icerik/File/Ataturk_donemi_ve_sonrasi_turk_afgan_iliskileri_EKT-24-68_pdf_50b6de6e-b22e-4ad4-b91c-ae713139c8fc.pdf, Erişim 23.07.2024.

²⁰ TİTE Arşivi, Kutu No: 324, Gömlek No: 26, Belge No: 26-1, 26-2; *Ayin Tarihi*. Ankara: Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, 1928, s. 3385; Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara: 1997, s. 26.

²¹ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, I. Cilt, Ankara: TTK Yayınları, 1989, s. 25, *Türk Dış Politikası I*, Ed. Baskın Oran, İstanbul: 2009, 15. Baskı, s. 207.

²² Hüner Tuncer, *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, 2. Cilt, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2017, s.106.

²³ Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası* s. 89. Tuncer, *Türk Dış Politikası*, s.106.

²⁴ Soysal, *Siyasal Antlaşmalar*, s. 338-340.

²⁵ Tuncer, *Türk Dış Politikası*, s.106.

²⁶ Mehmet Köçer, "Afganistan'ın Yenileşme Çabasında Atatürk'ün Düşüncelerinin Rolü", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 177,2008, s. 1990.

oldukça önemli bir yer veren anayasada kişi hak ve özgürlükleri kanuni açıdan bir çerçeveye oturtulmuştur. Anayasa ile saltanat yetkisi ilk defa sınırlandırılmış buna karşı bakanlar kurulu, mahkemeler ve devlet şurasının yetkileri artırılmıştır.²⁷ Amanullah Han'ın yaptığı reformlar karşısında tepkiler büyük olmuş ve Amanullah Han geri adım attığını bildirirse de isyanların durmasına engel olamamıştır.²⁸

Kral Amanullah Han Meclisi açış konuşmasında düşmanların ülkeyi tehdit ettiğini ancak birlik bulunduğu takdirde bu tehditlerden kurtulabilecekleri üzerinde durmuştur. Sonraki konuşmaları da bu yönde olmuştur. Ancak bu söylemler başlangıçta dış politikada olumlu yönde yankı bulurken iç politikada aynı etkiyi yaratmamıştır. Eleştiriler ağırlıklı olarak kadınların hakları, mollaların yetkilerinin azaltılması yönünde yapılan yeni yasalar konusunda olmuştur. Bazı delegeler çağdaş eğitime karşı çıkmış ve özellikle kız çocuklarının eğitimini eleştirirken kadınlar için açılmış olan liselerin kapatılması yönünde talepte bulunmuşlardır. 1924 yılında Mangal ve Jadran kabilelerinin Host/Khost bölgesinde başlattıkları ve onlara destek veren kabilelerin isyanı reformlara karşı muhalefetin çıkardığı isyanlar açısından oldukça önemlidir.²⁹ Mart ayında başlayan isyanlar yaz boyunca devam etmiştir. Hükümetin 15 bin askerle yaptığı müdahale sonuç vermiş ve isyan bastırılmıştır.³⁰

Kasım 1928'de günümüzde Pakistan sınırında Shinwari Kabilesi öncülüğünde yeni bir isyan çıkmıştır.³¹ İsyana başladığı zaman 300 kabile üyesi Hayber Geçidinde bulunan bir karargâhı basmıştır.³² Karargâhta bulunan askerler ateş açmadan teslim olmuştur. Daha sonra bu isyan Dakka'ya doğru yayılmıştır. Kuzeyden gelen tehdit ise Beçe-i Saka olarak bilinen ve Amanullah Han tarafından suçlu görülen Habibullah isimli bir kişi önderliğinde başlatılmıştır.³³ Habibullah Host İsyanında Hindistan'a kaçmış uzun bir süreden sonra dağlık bir bölgede çete lideri olarak ortaya çıkmıştır. Bu ayaklanma önekilere göre daha etkili olmuş ve Kralın ülkeyi terk etmesine neden olan olaylar zincirinin önemli bir halkasını oluşturmuştur. Ülkedeki mollalar, Kral ve hükümete karşı önemli bir propaganda kampanyası başlatmıştır.³⁴ Burada Kralın kâfir olduğu, Avrupa'da domuz eti yediği, şarap içtiği gibi bazı söylemler propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Kadınlara yönelik yapılan reformlar daha fazla propaganda aracı olmuştur.³⁵

Habibullah yandaşları 10 Aralık 1928'de Koh Daman'da bir garnizona saldırı düzenlemiş ve karşı taraf ateş açmadan garnizonu teslim almışlardır. Daha sonra Habibullah'a binlerce gönüllü katılmıştır. Her geçen gün daha fazla güçlenen Habibullah 14 Aralık günü Kabil'e saldırmıştır. Hükümet yetkililerinin ayaklanmayı bastırma konusunda tepkisiz kalması ayaklananları cesaretlendirmiştir. Ayaklanmanın yayılması üzerine Amanullah Han Shinwarilerle anlaşmanın yolunu aramaya başlamıştır. Shinwari kabilesini sakinleştirmek için bazı önemli kişileri göndermiş ancak bunda başarılı olamamıştır.³⁶

Ayaklanmadan kısa bir süre sonra diğer bazı kabileler de Shinwari kabilesine katılmış ve Kasım ayı sonuna doğru çok sayıda isyancı kabile Celalabad'ı sarmıştır. Mollalar Amanullah Han'a karşı çıkan ayaklanmanın kutsal savaş

²⁷ Aliye Yılmaz, "Amanullah Han'ın İslahatları ve Atatürk", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 21, 2010, s. s. 157-162, Abduljamil Turani, *Amanullah Han Dönemi Türk-Afgan İlişkileri (1919-1929)*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2016, s. 78--88; Aybudak, Utku. "Afganistan Modernleşmesi ve Emanullah Han Dönemi", *Asya Studies*. 6/21, 2022, s. 282; Oğuz Hamşioğlu, *Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2006, s.205-213; Erdal Bayar, *Afganistan Kimliğini Arayan Ülke*, Ankara: Orion Akademi, 2022, s. 140.

²⁸ Kral daha önce bir beyanname neşrederek, ıslahattan vazgeçtiğini ve irticacıların bütün arzularını kabul ettiğini ilan etmiştir. Vakit 15 Kanunu Sani 1929.

²⁹ Mollalar yapılan reformların şeriata aykırı olduğunu ileri sürerek ayaklanmayı başlatmışlardır. Köçer, Afganistan'ın Yenileşme Çabasında Atatürk'ün Düşüncelerinin Rolü, s. 1991.

³⁰ Turani, Amanullah Han Dönemi Türk-Afgan İlişkileri, s. 92, 93; Hamşioğlu, Afgan Modernleşmesi ve Türkiye, s. 213. Vatan Gazetesinin manşetinde Efgan İhtilali Nasıl başladı Nasıl Bitti? Başlığı ile verilen haberde, asilerin din perdesi arkasında siyasi maksatlara hizmet ettikleri anlaşıldığını yazmıştır. Vakit, 5 Kanunu Sani 1929.

³¹ 1928 yılında asiler Amanullah han'ı kâfirlikle suçlamış ve Kralı tahttan düşürmek için cihad ilan etmişlerdir. Kısa bir süre sonra da tahtı ele geçirmiş ve dokuz aylık iktidarları döneminde ülkeyi yüzyıllar öncesine götürmüşlerdir. Afganistan'da böylece işgallerden sonra darbeler dönemi başlamış ve bunu da başlatan İngilizler olmuştur. Orhan Yazıcı, Afganistan'daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri, s. 227. Hâkimiyeti Milliye'nin Fransız gazetesinden aldığı belirttiği haberde de "İngiliz hükümeti ağılebi ihtimal (büyük ihtimal) bu isyanı tertip etti" şeklinde vermiştir. Hâkimiyeti Milliye 23 Ocak 1929.

³² Vakit Gazetesi Times Gazetesinden aldığı bildirdiği haberde Shinwari (Şinvari) Kabilesinin isteklerini şu şekilde sıralamıştır; 1. Efganistandaki bütün ecnebi sefarethanelerin kaldırılması 2. Efgan talebesinin tahsil için harice gönderilmemesi, 3. Hariçte tahsil eden Efgan kızlarının iadeleri vs. Vatan 5 Kanunu Sani (Ocak) 1929.

³³ Hâkimiyeti Milliye 21 Kanunu Sani 1929.

³⁴ Köçer, Afganistan'ın Yenileşme Çabasında Atatürk'ün Düşüncelerinin Rolü, s. 1989.

³⁵ Turani, Amanullah Han Dönemi Türk-Afgan İlişkileri, s. 90-94.

³⁶ Turani, Amanullah Han Dönemi Türk-Afgan İlişkileri, s. 95

olduğu yönünde propaganda yaparken Habibullah da Kabil'e saldırmıştır. Amanullah Han ise tüm bu faaliyetler karşısında yetersiz kalmıştır. Ghilzai Kabilesinin isyana katılmasıyla birlikte Amanullah Han'ın galibiyet şansı da azalmıştır. Bu sırada Hindistan'da sürgünde olan Amar Han Afganistan'a dönmüş ve Amanullah Han karşısındaki isyancılara destek sağlamaya başlamıştır. 7 Ocak 1929'da Amanullah Han Şor Bazar Hazretini hapisten çıkararak isyancıları yatıştırmak istemiş, bir taraftan da reformları fesh ettiği yönünde bir beyanname yayınlamıştır. Tüm bu çabalar başarısızlıkla sonuçlanmış ve isyan devam etmiştir. Celalabat'a yapılan saldırının hükümet kuvvetlerinin mağlubiyetiyle sonuçlanması haberi Habibullah'ı da cesaretlendirmiş ve Habibullah tekrar Kabil'e bir saldırı düzenlemiştir. Amanullah Han ise 14 Ocak'ta tahtı üvey kardeşi İnyatullah Han'a bırakarak, gizlice Kandahar'a kaçmıştır.³⁷ Ancak İnyatullah Han üç gün dayanabilmiş ve öldürülmemeleri karşılığında o da tahttan feragat etmiş Kabil'i tamamen ele geçiren Habibullah kendisini kral ilan etmiştir.³⁸

Amanullah Han, Habibullah'a karşı kabileleri toplayarak gücünü tekrar ele geçirmek istemiştir. Bu sırada İnyatullah Han tahtta fazla kalamayarak Kandahar'a kaçmıştır. Amanullah Han iktidarı ele geçirmek için mücadeleyi bırakmamış ancak bu sırada Nadir Han Afganistan'a dönmüş ve kabile liderleriyle bağlantı kurmuştur. Amanullah Han 1929 yılı Mart ayında Habibullah'a karşı Kandahar'dan kuzeye doğru harekete geçmiştir. Nadir Han kuvvetleri de Kabil'e doğru yürüyüşe geçmiştir. Bu sırada durumu belirleyecek olan kabile ise henüz tarafını belirlemeyen Ghilzai (Ghalzai/Gilzai) Kabilesinin kararıdır. Amanullah Han veya Nadir Han'dan hangisini desteklerse o iktidara geçecektir. Ghilzai Aşireti Amanullah Han'ı desteklememiş³⁹ Kral da Şii ve Ghilzailerin geleneksel düşmanı Hazaralardan yardım istemek durumunda kalmıştır. Ancak bu da Amanullah Han'ın gücünü yeniden kazanmasına yetmemiştir. Tüm çabalarına rağmen başarı sağlayamayan Amanullah Han 23 Mayıs 1929'da gizlice ülkeyi terk ederek Hindistan sınırına geçmiştir. Amanullah Han ve ailesi İngilizlerin tahsis ettiği özel bir trenle Bombay'a gitmiş, 22 Haziran'da da oradan ayrılarak İtalya'ya gitmiştir.⁴⁰

Amanullah Han'ın reformlarına karşı Afganistan'da çıkan isyan haberleri Ankara'ya kısa sürede ulaşmış ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, kabineyi toplayarak Kazım (Orbay) Paşa'yı Afganistan Genelkurmay Başkanı olarak atanmasına ve maiyetindeki bir askeri heyetin gönderilmesine karar vermiştir.⁴¹ Hariciye Vekâletinden Kabil Büyükelçiliğine bu konuda bir telgraf gönderilmiştir. Telgrafta şu hususlara yer verilmiştir.

"... Türk subayları irtica karşı Kralın emri ile Türk vatanını müdafaa eder gibi hayatlarını ortaya koyarak vazife ifasıyla mükelleftirler... Afganistan politikamızın istikrarı subaylarımızın bu hadisede fedakârlık ve muvaffakiyetlerine bağlıdır. Subaylarımıza vazifelerini hükümet adına emrediniz. Kraldan mülakat isteyiniz ve gayet metin ve cesaret verici bir tavır ile subaylarımızın hayatlarıyla kendisini müdafaaya hazır olduklarını söyleyiniz ve alacağınız cevabı bildiriniz."⁴²

Afganistan'da yaşanan olaylar Türkiye'de yayımlanan gazetelerde de geniş yankı bulmuştur. Hakimiyeti Milliye Gazetesinde çıkan bir köşe yazısında;

"...Kabil ile Hindistan hududu arasında Celalabat ve Kandahar taraflarında geçen hafta yeni bir irticaa muttali olduk. Hemen ve büyük bir memnuniyetle söyleyelim ki bu mühim hıyanet hareketi de evvelkisi gibi tenkil olunmuştur. Teceddüt perver Kralın bu hususta gösterdiği azim ve cesaret medeniyet ve millet davasının zaferini temin etmiştir, milletin ekseriyetinin arzusuna ve memleketin hayati menfaatlerine uygun olan Afgan inkılâbında reislerin etrafında kuvvetli ve mütesanit bir kitle teşkil etmek bütün Afgan vatanperverlerine düşen en mühim ve vatani bir vazifedir. Afganistan için bütün manasıyla medeni hayata uymaktan başka çare yoktur. Kardeş milletin bu mücadelesinde behemehal muvaffak olacağına da eminiz. Kazanılan muzafferiyet Afganlılar kadar Türkleri de sevindirmiştir..."⁴³

Afganistan'da 15 Eylül 1929 tarihinde Nadir Şah Habibullah'ı devirmiş ve onun yerine tahta geçmiştir.⁴⁴ Mustafa Kemal Paşa, yeni Afgan kralına karşı önceleri biraz soğuk davranmış ancak Nadir Şah'ın da Türkiye'ye yaklaşmak istediğini anladıktan sonra mevcut soğukluk zamanla ortadan kalkmıştır. Yusuf Hikmet Bey de 24 Haziran 1930

³⁷ Hâkimiyeti Milliye, 17 Ocak 1929.

³⁸ Turani, Amanullah Han Dönemi Türk-Afgan İlişkileri, s. 96; Vakit 19 Kanunu Sani 1929.

³⁹ Hâkimiyeti Milliye, Londra'dan aldığı habere göre Gilzai Kabile Reisinin Afganistan'daki karışıklıktan istifade ederek kendini Güney Vilayetleri Emiri ilan ettiğini yazmıştır. Hâkimiyeti Milliye 4 Şubat 1929.

⁴⁰ Hâkimiyeti Milliye 26 Mayıs 1929.

⁴¹ TDA, Fon: 500, Kutu: 8245, Gömlek: 54734, Sıra: 1-2. Tarih: 06.10.1928.

⁴² Turani, Amanullah Han Dönemi Türk-Afgan İlişkileri, s. 99.

⁴³ Hâkimiyeti Milliye, 28 Teşrin Sani 1928.

⁴⁴ Turani, Amanullah Han Dönemi Türk-Afgan İlişkileri, s. 98.

günü Nadir Şah'a güven mektubunu sunmuştur. Yusuf Hikmet Bey, Kral ile yaptığı görüşmede "Kralım ezcümle kaffemiz reisicumhur hazretlerini başımız tanırız" dediğini bildirmiştir.⁴⁵

Afganistan'da yaşanan bu çalkantılı dönemde Türkiye'yi yazdığı raporlarla aydınlatan kişi Kabil Büyükelçisi Yusuf Hikmet Bey olmuştur.

Yusuf Hikmet Bey'in Kabil'e Gidişi

Yusuf Hikmet Bey'in Kabil Büyükelçiliğine atanması Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye'yi ziyareti sürecinde yaşanan iyi niyet çerçevesinde gerçekleşmiştir.⁴⁶ 25 Mayıs 1928'de imzalanan Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği antlaşması iki ülke ilişkilerinin daha da iyiye gitmesine neden olmuş, bu olumlu hava içerisinde iki ülke elçiliklerini büyükelçilik düzeyine yükseltmiştir. Mustafa Kemal Paşa da Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri olan Yusuf Hikmet Bey'in büyükelçi olarak atanmasına karar vermiştir.⁴⁷ Mustafa Kemal Paşa, Afgan Kralı Amanullah Han'a gönderdiği bir yazıda Yusuf Hikmet Bey'in vasıfları nedeniyle kendisine verilen görevleri en iyi şekilde yapacağından emin olduğundan Kabil Büyükelçiliğine atadığını belirtmiştir.⁴⁸ Yusuf Hikmet Bey'in tayini 3 Haziran 1928 tarihli İcra Vekilleri Heyetinin onayına dair kararnamesinin imzalanmasıyla yürürlüğe girmiştir.⁴⁹ Gulam Ceylani Han da Ankara Büyükelçisi olarak atanmıştır.⁵⁰

Yusuf Hikmet Bey, 15 Ağustos 1928 tarihinde Bombay'a çıkmış, şebbenderin olmaması nedeniyle Bombay'daki Afgan şebbender vekili kendisini vapurdan almış, Bombay'da kaldığı bir buçuk gün içinde şebbender vekili otomobilini Hikmet Bey'in emrine vermiş, şehrin bazı bölgelerini gezdirerek, her işinde yardımcı olmuş ve olağanüstü dostluk göstermiştir. Daha sonra Peşaver'deki Afgan ticaret temsilcileri demiryolu istasyonunda Hikmet Bey'i karşılamış, otele yerleştirmiş ve Kabil'e gitmek üzere otomobil ve kamyon tedariki için her türlü yardımda bulunmuşlardır. Sonraki süreçte Hint-Afgan sınırını oluşturan Hayber Geçidinin sonunda bir Afgan hariciye memuru Hikmet Bey'i otomobil ile beklemiş ve Kabil'e kadar Afgan hükümetinin misafiri olarak götürmüştür. Bütün bunlardan çok etkilenen Hikmet Bey, Hariciye Vezir Vekili Mehmedi Han ile ilk görüşmesinde kendisine en samimi teşekkürlerini bildirmiştir. Bu konuda bir vesile olduğunda Gulam Ceylani Han'a da teşekkür edilmesini ve Port Sait, İskenderiye, Kahire ve Atina gibi yerlerde bulunan siyasi memurlar ve şebbenderliklere oralardan geçecek Afgan elçilerine aynı şekilde davranılması konusunda ricada bulunmuştur.⁵¹ Yusuf Hikmet Bey'in bu talebi doğrultusunda ilgili yerlere yazı yazılarak bölgelerinden geçecek Afgan sefirlerinin bizzat veya elçilik ve şebbenderlik memurlarından biri tarafından samimi bir şekilde karşılanması kendilerine kolaylık ve misafirperverlik gösterilmesi istenmiştir.⁵²

Yusuf Hikmet Bey'in büyükelçi olarak atanması sırasında Rusya da Kabil Büyükelçisi atamış ve hangi ülke büyükelçisinin güven mektubunun önce kabulü konusunda problemler yaşansa da Afgan yetkililer öncelikle Türk Büyükelçisinin güven mektubunu kabul etmiştir.⁵³ Gulam Ceylani Han da 25 Eylül 1928 tarihinde Çankaya Köşkünde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu sunmuştur. Gulam Ceylani Han Ankara'da ortaelçi olarak görev yapmaktadır ve alınan karar sonrası büyükelçi olarak atanmıştır.⁵⁴

Yusuf Hikmet Bey'in Afganistan Yönetiminin Türk Subaylarına Bakış Açılarında Dair Gözlemleri

Yusuf Hikmet Bey'in Kabil Büyükelçiliği dönemi oldukça önemlidir. Zira Afganistan'da her açıdan modernizasyon faaliyetlerinin üst seviyeye çıktığı ve aynı oranda tepkilerin de son noktaya geldiği bir dönemde bu göreve atanmıştır. Gittiği tarihten itibaren bölgeye dair pek çok ayrıntıyı Hariciye Vekâletine imkânlar dâhilinde rapor etmiştir. Zaman zaman bölgede yaşanan olaylar nedeniyle iletişim problemleri yaşamış ancak her şeye rağmen raporları göndermenin bir yolunu bulmuştur.

⁴⁵ Bilal Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Ankara: Bilgi Yayınları, 1996, s. 328; TDA, Fon: 500, Kutu: 8194, Belge: 53809, Sıra: 1-2.

⁴⁶ Şimşir, Bilal N. *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*. Cilt I, Ankara: TTK Yayınları, 1933, s. 34, Bilal Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1996, s. 320

⁴⁷ Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, s.322.

⁴⁸ Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, s. 41, 42.

⁴⁹ Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30_18-1-1, Kutu:29, Gömlek: 38, Sıra: 4, Tarih: 03.06.1928.

⁵⁰ Hâkimiyeti Milliye, 12 Haziran 1928.

⁵¹ TDA, Fon: 500, Kutu: 8194, Gömlek: Gömlek: 51962, Sıra: 1-2, Tarih: 18.08.1928.

⁵² TDA, Fon: 500, Kutu: 8194, Gömlek: 51962, Sıra: 1-1, Tarih: 18.08.1928.

⁵³ Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, s. 322, 323

⁵⁴ İbrahimi, *Atatürk Dönemi Türk-Afgan İlişkileri*, s. 92.

Bölgedeki haber kaynaklarının neler olduğu ve güvenilirlik konusunda önemli değerlendirmelerde bulunmuş ve bunu da Ankara ile paylaşmıştır. Bölgede beş ayrı haber kaynağı olduğunu bunlardan birincisini Hariciyeden alınan haberlerin oluşturduğunu belirttiikten sonra, durumun eskisi kadar net olduğunu ve yalanını yakalamadığını ifade etmiştir. Diğer haber kaynağının muhalifler olduğu ve onların çok fazla mübalağalı yalanlar uydurduğunu, üçüncü haber kaynağının İngiliz istihbarat memurlarına dayanarak alınan haberler olduğunu ve bunların bir süredir emire muhalif haberler yaydığını belirtmiştir. Bunun dışında bir de muhalifler ve İngiliz istihbaratından alınan haberleri makul bir şekilde sokarak gizli bilgi gibi sefarete satanlardan alınan bilgiler olduğunu, ayrıca Emir'in beyannameleri, nadir de olsa gazete ve ilanlarının bölgeye ait önemli haber kaynakları olduğunu bildirmiştir.⁵⁵Bu haber kaynakları arasında en güvenilir olanın makul bir tenkitten geçirmek şartıyla Emir'in gizli beyannameleri olduğunu ve en çok bunun tedarikine önem verdiğini belirtmiştir.⁵⁶Yusuf Hikmet Bey'in gönderdiği raporlar incelendiğinde, tüm bu haber kaynaklarını kullanarak, gerektiğinde süzgeçten geçirip haberi yazdığı, gerektiğinde haberin söylenti şeklinde olduğunu belirtip haberi aynen aktardığı ve gerektiğinde de kendi yorum ve değerlendirmelerini kattığı görülmektedir.

En önemli haber kaynağının üst düzey yetkililerle yaptığı görüşmeler ve onların beyanatları olduğundan öncelikle Afgan Kralı Amanullah Han ile görüşme yapmaya ve onun değerlendirmelerini almaya büyük önem vermiştir. Afganistan'a gittikten sonra Kral Amanullah Han ile görüşmeler yapmış ancak bazen bu görüşmelerin zor gerçekleştiğinden şikâyet etmiştir.⁵⁷ Esasen Kral ile görüşmesinin zor olması veya kısa süreli olmasının Afganistan'a gidişinden kısa bir süre sonra Krala karşı isyanların başlamasının büyük etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Hikmet Bey, sınırlı sayıda Kral ile görüşmüş olsa da bu görüşmeleri ayrıntılı bir şekilde Ankara'ya rapor etmiştir. Bu görüşmelerin birinde Kralın bir fırka kurmayı düşündüğü ve fırkayla ilgili etrafında bulunan kişilerden fırkaya memurların katılıp katılmaması konusunda fikrini almak istediği, hukukçuların buna karşı çıktığı, Kralın memurların da fırkaya dâhil edilmesi gerektiği yönünde görüş bildirdiğini yazmıştır.⁵⁸

Raporlara yansıyan en önemli konular arasında orada bulunan Türk subaylarının durumu, özellikle Kazım Paşa'nın bölgeye gelmeden önceki süreç ve Kazım Paşa ile ilgili bölgede yapılan değerlendirmeler yer almaktadır. Bu konular yazılırken Kabil'e gidecek heyetin hangi yollardan bölgeye ulaştığı veya dönüşte nasıl bir güzergâh takip ettikleri gibi ayrıntılara da yer verildiği görülmektedir.

Kazım Paşa konusunda yazılmış olan raporlar, Amanullah Han'a karşı Kasım 1928 tarihinde başlayan isyanlar nedeniyle Ankara hükümetinin hemen harekete geçerek 21 Kasım 1928 gecesi bir toplantı yapıp⁵⁹ Genelkurmay İkinci Başkanı General Kazım Paşa ve refakatinde Afganistan'a gidecek subaylarla ilgili bir kararname imzalaması⁶⁰ sonrası gündeme gelen gelişmeleri içermiştir. Bu heyetin Kabil'e gidiş süreci oldukça zor olduğu gibi Afganistan'da da önemli bir yankı bulmuştur.

Hikmet Bey, sık sık Amanullah Han'ın her ne kadar Türk subaylarını istediğini belirtse de onların kullanılması konusunda çekingen davrandığına yönelik yorumlar yapmıştır. Yazdığı bir raporda; *"4 sene önce güney isyanında asilerin Kabil'in 20 km. civarına kadar yaklaştıkları ve Kralın bir akşam intihar veya ailesiyle birlikte harice firar etmek şıklarından birini yapacağını yakınlarından birine söylediği halde asilere karşı subaylarımızdan kimseyi istihdam etmemiştir. Kralın bu vehminin geçip geçmediğini bu defa göreceğiz"*⁶¹ yorumunu yapmıştır.

Afganistan'da bulunan Türk subaylar ve görevleri ise şu şekilde rapor edilmiştir;

"Yarbay İsmail Hakkı Bey'in riyasetinde 5 kişilik talim heyetinden başka Washington Büyük Elçisi Muhtar Bey'in eniştesi Albay Yanyalı Pertev Bey harita çıkarmakla, Fahri Paşa ile gelip kendi isteğiyle emekli olan Süvari Yüzbaşı Şevket Ziya Bey, Süvari Yüzbaşı Hasan Tahsin Bey Piyade Talimgâh Müdürlüğüyle görevlendirilmiştir. Subaylarımız arasında en ziyade cenkçi görünen ve hükümetimizin emrini en büyük memnuniyetle karşılayan Hasan Bey'dir. Burada Harbiye Vezareti Tercüme Müdürlüğü yapan Binbaşı Köse

⁵⁵ TDA, Fon: 500,_Kutu: 8256, Gömlek: 53144, Sıra: 1-3, Tarih: 27.09.1929.

⁵⁶ TDA, Fon: 500,_Kutu: 8194,-Gömlek: 51962, Sıra: 1-1, Tarih: 18.08.1928.

⁵⁷ TDA, Fon: 500,_Kutu: 8294, Gömlek: 51964, Sıra: 1-2, Tarih: 06.10.1928

⁵⁸ TDA, Fon: 500,_Kutu: 8294, Gömlek: 52961, Sıra: 1-2, Tarih: 27.08.1928; Fon: 500,_Kutu: 8125, Gömlek: 55458, Sıra: 1-9; 1-10, Tarih: 11.09.1928.

⁵⁹ Şimşir, Bizim Diplomatlar, s. 326.

⁶⁰ Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-62-12, Kutu: 30, Gömlek: 62, Sıra 18, Tarih: 21.10.1928; Şimşir, Bizim Diplomatlar, s. 327.

⁶¹ TDA, Fon: 500,_Kutu: 8245, Gömlek: 54728, Sıra: 1-2, Tarih: 23.11.1928.

Muhittin Bey'i yeni camiamızdan hariçte tutuyorum. Buradaki subaylarımız burada eğitimli hiçbir kıtanın mevcut olmadığını beyanda müttefiktirler.⁶²

Raporların çoğunda Kralın Türk subaylarını kullanma konusundaki vehminden bahsedilmiştir. Kralın tahttan indirilme korkusundan dolayı düzenli ordu teşkilini arzu etmediği ve Türklerden de ayrıca çekindiği, bunun sebebinin Cumhuriyet ve Turancılık endişesinden ileri geldiği, Kralın maiyetinde bulunanlardan birçoğunun şahsi menfaatleri dolayısıyla Kralı ve vehmini destekledikleri, Kralın maarif vezirinin asilere karşı mücadeleyi süratle idare ve diğer aşiretleri asiler üzerine tahrik etmekle meşgul olduğu, bu kişinin ordu teşkili aleyhine uzun uzadıya beyanatta bulunduğu ve Kazım Paşa'nın görevinin ordu teşkili değil bir sevkulceyş planı hazırlamak olduğu rapor edilmiştir. Subaylara şimdiye kadar hiçbir görev verilmediği gibi verilmeyeceğinin de görüldüğü, talim heyetinin ise eskiden olduğu gibi derslerine devam ettiği, yeni topların âtil bir şekilde durduğu belirtilmiştir.⁶³

Bu sırada Ankara da Hariciye Vekâleti aracılığıyla Afganistan'da bulunan Türk subaylarının alacakları görevler ve subayların durumuyla ilgili Yusuf Hikmet Bey'e talimatlar vermiş ve O'nu yönlendirmişlerdir. Bu anlamda 28 Kasım 1928 günü gönderilen talimat oldukça önemlidir. Talimatta;

"...Subaylarımızın ne tarzda yani kumandanlıkta veya muallimlikte mi istihdam olunacaklarını tayinde ısrar edilmemelidir. Merkezde harbiye talebesi veya diğer bir kıtayı yeni toplarla teşkil ve terbiye ile hazırlık, tedbirlerin en uygun olanıdır. Bu kıtada kumandanlık elde edilmesi tercih edilir. Bu da olmazsa merkezde gerek teşkilata gerek sevk ve idareye dair verecekleri her vazife memnuniyetle yerine getirilmektedir. Daha sonra kayıtsız şartsız kumanda hakkının istihsalı bu günlerde subaylarımızın uysallığına tabidir. İsmail Hakkı Bey'e Kazım Paşa gelinceye kadar müşavir vaziyeti verilmesi arzu edilir. Fakat bunu mesele ve talep haline getirmek doğru değildir. Subaylarımız arasında emir-komuta ve görev dağılımı hakkı bizim ordunun muvazzaf subayları arasında Türk rütbesi en büyük olanıdır. Bizim muvazzaf ve emekli subaylarımız bu emirlere itaat etmeye mecburdurlar. Bizim orduda rütbesi küçük olduğu halde Afganlıların daha büyük vazife verecekleri subaylarımıza itiraz edilmemelidir...

Kazım Paşa 2 Aralık'ta İstanbul'dan hareket ediyor. Bir aydan beri erteleme Afgan sefaretinden kaynaklanmaktadır..." Denilmiştir.⁶⁴

Yusuf Hikmet Bey, Kralın henüz ordu teşkil etme istediğine dair emare olmadığı, bununla birlikte Kazım Paşa'nın tecrübesinden faydalanılması ve acele edilmesi gerektiği, isyanları tahrik edenlerin bir fikrinin de Kazım Paşa gelmeden bir şey yapmak olduğu, bu nedenle Kazım Paşa'nın derhal gelmesi veya bu işten sarfınazar edilmesiyle ilgili verilecek kararın bildirilmesini istemiştir. Afganistan'daki mutaassıp çevrelerin Türklere karşı düşmanca davrandıkları ve kâfir olduğunu düşündükleri, bu durumun isyan zamanlarında orada bulunan Türkler özellikle Türk kadınları için eziyete dönüştüğünü ifade ettikten sonra Afganistan'a gelecek kişilerin de bunu bilmeleri ve ailelerini getirme konusunda kararlarını ona göre vermeleri gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur.⁶⁵

Yusuf Hikmet Bey'in Afganistan'daki Türk subaylarının orada faydalı olabilmesi için olağanüstü gayret sarf ettiği görülmektedir. Bu konuda Ankara'yı uyarıp desteklerini beklemiştir. Ankara'ya gönderdiği yazılardan birinde Kralın Cumhurbaşkanı tarafından uyarılmasını, Türklere güvenmesinin ve Kazım Paşa gelinceye kadar İsmail Hakkı Bey'in ona vekâlet etmesinin teminini istemiştir.⁶⁶ Yusuf Hikmet Bey, Kazım Paşa gelmeden önce faaliyetlere başlanırsa acele edilmiş olabileceğini, Kralın mutaassıp bir memlekette ordu ve kendisine bağlı hiçbir teşkilat olmaksızın sırf aşiretleri birbirine düşürerek kendinden nefret ettiren ve İngiltere'nin muhalefetine uğrayan büyük bir inkılâp yapmaya kalktığı, bu şekilde devam ederse akıbetinin malum olduğu düşüncesindedir.⁶⁷ Kralın, Kazım Paşa'yı sırf siyasi anlaşmanın faydalarını elde etmek için kabul ettiğini, yoksa ona bir iş yaptırmayacağını halen Afgan hükümetinin bir devlet değil bir aşiretler ittihadından ibaret olduğunu Kralın da bunun böyle devam etmesini istediği fikrindedir.⁶⁸

Yusuf Hikmet Bey, Kazım Paşa'nın gelmesi konusundaki ısrarlı taleplerine devam etmiş ve Kral sonunda birkaç gün gecikmeden sonra Kazım Paşa'nın Kandahar'a gelmesi için Bombay'a telgraf çektiğini bildirmiştir.⁶⁹ Yusuf

⁶² TDA, Fon: 500, _Kutu: 8245, Gömlek: 54728, Sıra: 1-2, 1-3, Tarih: 23.11.1928.

⁶³ TDA, Fon: 500, _Kutu: 8245, Gömlek: 54721, Sıra: 1-1, Tarih: 28.11.1928.

⁶⁴ TDA, Fon: 500, _Kutu: 8245, Gömlek: 54722, Sıra: 1-2, Tarih: 28.11.1928.

⁶⁵ TDA, Fon: 500, _Kutu: 8245, Gömlek: 54729, Sıra: 1-1, Tarih: 22.11.1928.

⁶⁶ TDA, Fon: 500, _Kutu: 8245, Gömlek: 54726, Sıra: 1-2, Tarih: 25.11.1928.

⁶⁷ Adı geçen belge.

⁶⁸ TDA, Fon: 500, _Kutu: 8125, Gömlek: 55219, Sıra: 1-3, Tarih: 07.12.1928.

⁶⁹ TDA, Fon: 500, _Kutu: 8125, Gömlek: 55211, Sıra: 1-2, Tarih: 13.12.1928.

Hikmet Bey, Afganistan'da Kazım Paşa'nın teşkil edeceği orduda bir 31 Mart hadisesinin çıkmasının doğal olduğunu buna engel olmak için Türk subaylarının dinsizlikle itham edilmemesi gerektiği 6 Ocakta Kandahar'a gidecek olan Behçet Bey'le bu durumu Kazım Paşa'ya bildirdiğini, orada yüzü açık Türk ailelerinin mevcut olmasının propaganda için güçlü bir silah olacağı, bu nedenle ailelerin ya tamamen tesettüre uyması veya Hindistan'da kalmalarının daha iyi olduğunu düşündüğünü belirterek bu konuda talimat istemiştir.⁷⁰ Hikmet Bey'in yazdıkları dikkate alınmış ve Kazım Paşa ve heyeti ailelerini Hindistan'da bırakarak 6 Ocak 1929'da Kandahar'a gelmiştir.⁷¹

Yusuf Hikmet Bey, asilerin tepkilerinden korktukları için Kazım Paşa'nın oraya gelmesini istemedikleri yorumunu yapmıştır. Türkleri kumanda işine karıştırmak istemediklerini, örneğin güneyde asilere karşı hareket eden kıtada Türk subaylarını bulundurmadıklarını, Fehmi Bey'in oraya giden tanıdığı Afgan zabıtlarına rast geldiği için onun otomobiline binip gittiğini, orada tabiye ve harekât hakkında bazı nasihatler verdiği ve bunların kabul edildiğini bildirmiştir.⁷² Bu sırada Kabil'deki kolordunun birkaç gün önce lağvedildiğini Kolordu Komutanı Mahmut Sami Paşa'nın gözden düştüğü söylenmekle birlikte gizli sebebin Afganlıların Türk Erkânı Harbiye Reisi istemedikleri olabileceği yönünde bir değerlendirmede bulunmuştur.⁷³

Kazım Paşa başkanlığındaki heyet, nihayet 11 Ocak günü Kabil'e ulaşmıştır. Hikmet Bey, Kazım Paşa'nın Kandahar'da bulunduğu sırada her gün Kabil'e gelmek için uğraştığı fakat atlatıldığı, heyetin ancak altıncı gün Kandahar'dan hareket edebildiğini, heyet Hindistan'dayken İngiliz memurlarının Afganistan'daki durumu çok kötü göstererek Türk hükümetine ve kendisine atfen bazı yalanlar söyleyip hareket etmemelerini telkin ve askeri heyetin gitmesini engellemeye çalıştıklarını bildirmiştir.⁷⁴ Kazım Paşa Kabil'e ulaştıktan birkaç gün sonra Kral Amanullah Han tahtı üvey kardeşi İnyetullah'a bırakmıştır.

Yusuf Hikmet Bey, 27 Ocak tarihinde yazdığı raporda Hindistan'da bulunan Ketta şehrinde kalan Binbaşı Hidayet ve Yüzbaşı Kazım Beylerden başka Kazım Paşa dâhil Türk subaylarının tamamının Kabil büyükelçiliğinde olduğu, Kandahar'da Türk subayı olmadığı yalnız Doktor Necmettin Bey'in olduğunu, yeni Emir Habibullah Han'a (17 Ocak 1929) tabi hududu daha önce bildirdiğini, buradan hariçte kalanların burası için ecnebi ve düşman sayılan mıntıka olduğu, şu an Kabil'de mahsur oldukları, hariç bölgede ne olduğunu bilmediklerini, rivayete göre Kandahar Amanullah'a tabi ve Kalei Gilcainin Emir in cephesi olan Ergant Boğazı arasındaki mıntıkanın sahipsiz olup bazı kısımlarına kuvvetli çeteler ve diğerlerine Herat ve Kandahar'dan gelme ve Amanullah'a tabi olan bazı kıtaatın hakim olduğunu, Habibullah'ın Beçe-i Saka adıyla bilinen ve bir buçuk aydan beri Kabil'e hücum eden asi⁷⁵ olduğunu bir buçuk ay önce bahsettiği ve bir buçuk aydan beri bu kişiye yönelik haberler verdiğini belirtmiştir.⁷⁶

İsyana Dair Gözlemler

Yusuf Hikmet Bey, isyan başladıktan sonra Kral ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve Kralın çok asabi ve zihnen çok meşgul olduğunu rapor etmiştir. Görüşmede Amanullah Han isyanın çıkışıyla ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur. Amanullah Han; kaymakamın bulunmadığı bir zamanda bazı kimselerin mekteplerin küfür olduğunu söyleyerek mektepleri yağma ve kitapları yaktıklarından hâkimin hükümete itaat lüzumunu tebliğ etmesi üzerine isyan ettiklerini, namuslu kadın vs.nin halinden şikâyet ettiklerini, çete halinde farklı taraflara hücumda bulduklarını, telefon tellerini kestikleri ve tahrip ettiklerini, en çok zararın isyanın diğer kabilelere sirayet etmemesine bağladığını, asilerin diğer kabilelerle çarpışmasını arzu ettiğini, askerle harp ederlerse hem hükümet için masraflı olacağı hem de isyanın daha kolay yayılacağını, elinden geldiği kadar Kabil-Hayber yolunu açık buldurmaya gayret ettiğini ve daha sonra bunu başardığını anlatmıştır. Yusuf Hikmet Bey, Kralın bu görüşmede, asilerin bütün ıslahatı kabul ettiğini ancak bölgelerine döndükten sonra başka türlü hareket ettiklerini belirttikten sonra bu konuda kendisinin fikrini sorduğunu yazmıştır. Hikmet Bey, Krala o an için öncelikle hem diğer kabilelerle hem de eldeki bütün vasıtalarla isyanı bastırmak gerektiğini gelecek için ise

⁷⁰ TDA, Fon: 500,_Kutu: 8245, Gömlek: 54713, Sıra: 1-4, Tarih: 05.01.1929.

⁷¹ TDA, Fon: 534, Kutu: 37250, Gömlek: 149526, Sıra: 1-57, Tarih: 05.01.1929.

⁷² TDA, Fon: 500,_Kutu: 8245, Gömlek: 54715, Sıra: 1-2, Tarih: 08.01.1929.

⁷³ TDA, Fon: 500,_Kutu: 8245, Gömlek: 54712, Sıra: 15, Tarih: 10.01.1929.

⁷⁴ TDA, Fon: 500,_Kutu: 8245, Gömlek: 54711, Sıra: 1-1, Tarih: 12.01.1929.

⁷⁵ Hâkimiyeti Milliye, 28 Kanunu Evvel 1929

⁷⁶ TDA, Fon: 500,_Kutu: 8245, Gömlek: 54710, Sıra: 1-1, Tarih: 24.01.1929.

hemen işe başlamak zorunda olduğunu, ilk ıslahat olarak bir ordu meydana getirmek, tesettür ve giyinme konusunu daha sonraya bırakmak gerektiğini belirtmiştir. Hikmet Bey ayrıca emirlerinde 23 fedai Türk subayının ve İtalya'dan alınan yeni toplar olduğunu ve atıl bir şekilde durduğunu, bunları hemen kullanmak gerektiğini, Türk subaylarının Türkiye'deymiş gibi canlarını feda edeceklerini, zira kendilerine bu yönde emir verildiğini bildirmiştir. Kendisinin de emir buyrulursa çalışacağını belirtmiştir. Kral teşekkür etmiş ve *"bunlarla burada bir kıta yapalım Mektebi Harbiye talebeleriyle beraber onu talim ettirsinler ve yetişince harp ederler"* demiştir. Kralla görüşmesinin yarım saat sürdüğünü belirten Hikmet Bey, Ankara'ya yazdığı raporda Kralın kendilerini atlatmak istediği gibi bir izlenime kapıldığını bildirmiştir.⁷⁷

Yusuf Hikmet Bey, isyan sırasında Afgan yetkililerin tutumunun isyanın bastırmakta yetersiz olduğu düşüncesindedir. Alınacak önlemlerin çok fayda sağlamayacağı kanaatinde olmakla birlikte Ankara'dan gelen emirleri yerine getirmek için çaba sarf etmiştir. Bu anlamda mektep talebesi ve ellerinde mevcut olan 400 kişiden oluşan çekirdek bir birlik oluşturmak için uğraşacaklarını üzerine yeni kişiler eklemek şartıyla 3 piyade, süvari ve bir topçu alayından oluşan bir tümenin teşkili halinde bunu üç ayda yetiştirebileceklerini yetkililere ifade ettiklerini bildirmiştir. Ancak, Türk subaylarından oluşturulacak tümende subaylara ve erlere itimat telkin edilmesinin zorunlu olduğunu, bunun için subay ve erlerden rüşvet alan harbiye veziri ve vezaret erkânı ile irtibatın kesilerek doğrudan doğruya Krala tabi olmasını esas olarak talep ettiklerini, bu şartlar kabul edilmediği takdirde adlarının lekeleneyeceğini belirtmiştir. Hikmet Bey, Türk askeri heyetinin bu düşüncelerini mahalli hükümete açık açmama konusunda tereddüt yaşamış ve bununla ilgili Ankara'nın görüşünü sormuştur.⁷⁸

Kasım ayı sonuna doğru Kral ile bir görüşme daha yapan Yusuf Hikmet Bey, Kralın 24 saat önce gördüğü telaşlı ve endişeli halinin kalmadığı, bu durumun Kralın ya son dakikada iyi bir haber alarak moralini yükselttiği veya evhamını yenerek Türk subaylarından faydalanmak istediğinden kaynaklandığı yorumunu yapmıştır.⁷⁹ Ancak Kralın bu hali çok uzun sürmemiş ve isyan artarak devam etmiştir. Yusuf Hikmet Bey, isyan çıktıktan kısa bir süre sonra yazdığı raporda subayların kıta teşkil etmelerinin henüz söz konusu edilmediği, asilerin o günlerde Celalabad'a bir baskın yapmalarından endişe edildiği ve Hindistan yolunun yine kapatıldığını bildirmiştir.⁸⁰ Durumun gittikçe kritik bir hal almaya başladığını, Afganistan'daki subayların, Kazım Paşa'nın Afganistan'a gelişine kadar tümenin teşkiline söyledikleri şekilde başlanmazsa morallerinin oldukça bozulacağından daha sonra bunu düzeltmenin mümkün olamayacağını ve iyilik yerine fenalık edilmiş olacağını bildirdiklerini iletmiştir. Oluşturulması düşünülen tümenin harbiye vezaretine değil Afgan kralına tabi olması hakkındaki taleplerinin uygun olduğu, Afganistan'da vezaretten müstakil teşkilatlar olduğu, gelişmelerin Türk subayların haklılığını gösterdiği, İtalya'dan gelen topların kullanılması konusunda Gulam Sıddık Han'ın topların kullanımı hakkında Harbiye Vezirine telefon ettiği, Kralın bu durumu işitmiş olduğunu ve bu topların mektebe verilmesi için harbiye vezirine gerekli emri verdiğini ancak aradan 15 gün geçmesine rağmen İtalyan toplarından hiç bahsedilmediğini yazmıştır.⁸¹

Hikmet Bey, Amanullah Han'ın içinde bulunduğu durumda İngiltere'nin de etkisinin olduğu ve Lawrence'i Afganistan'a musallat ettiği düşüncesindedir.⁸² Ayrıca Afganistan'da bu kişiyle uğraşacak yetenekte kimse olmadığı, Kralın çocukça ve evhamlı davrandığı bunun da İngiltere'nin işini kolaylaştırdığı tüm bunlara dayanarak Kazım Paşa'nın bir an önce gelmesi, Kralın da Türklere itimat etmesi gerektiği, mücadeleye katılmadan yenik durumunda bulunmak ve dünyaya karşı mağlubiyetin sorumlusu gibi görünmenin anlamsız olduğu, Afganistan'a gelecek kişilerin ailelerini bırakarak bir torpido ile acilen Batum'a gelmeleri ve kısmen tayyare ile Kabil'e ulaşmaları, bu konuda Rus hükümetiyle görüşülmesi durumunda kolaylık sağlayacağı düşüncesinde olduğunu belirtmiştir.⁸³

Moskova Büyükelçisi Vasıf (Çınar) Bey'in Ankara'ya yazdığı bir rapor da İngilizlerin Afganlar üzerindeki baskılarına yöneliktir. Vasıf Bey, İngiliz tayyarelerinin Afganlılara hitaben beyannameler attıklarını ve burada;

⁷⁷ TDA, Fon: 500,_Kutu: 8245, Gömlek: 54728, Sıra: 1-1, Tarih: 23.11.1928.

⁷⁸ TDA, Fon: 500,_Kutu: 8245, Gömlek: 54727, Sıra: 1-1, Tarih: 24.11.1928.

⁷⁹ TDA, Fon: 500,_Kutu: 8245, Gömlek: 54724, Sıra: 1-1, Tarih: 25.11.1928.

⁸⁰ TDA, Fon: 500,_Kutu: 8245, Gömlek: 54721, Sıra: 1-2, Tarih: 26.11.1928.

⁸¹ TDA, Fon: 500,_Kutu: 8245, Gömlek: 54723, Sıra: 1-1. Tarih: 26.11.1928.

⁸² Vakıf Gazetesinin haberinde Afgan hükümetinin Albay Lawrence'in tutuklanmasını emrettiği, Lawrence'in hududu geçtiği ve Afgan asilerine yardımcı bulunduğu suçuyla tevkif edildiği bildirilmiştir. Vakıf 7 Kanunu Sani 1929.

⁸³ TDA, Fon: 500,_Kutu: 8245, Gömlek: 54726, Sıra: 1-2, Tarih: 25.11.1928.

“Cesur ve dindar Afganlılar, İngilizler size dosttur, iç işlerinize karışmak istemezler, ancak memleketinizde bulunan memurlarımıza bir fenalık edecek olursanız şiddetle karşılık veririz” dediklerini rapor etmiştir.⁸⁴

Hikmet Bey, isyanla ilgili sıcak gelişmeleri de Ankara'ya anında iletmiştir. Yazdığı bir raporda, kuzeydeki isyancıların Kabil'deki cephaneliği bastığı, Harp Okulu civarında muharebe olduğu, evrak vs. yakmak zorunda kalacaklarını, yalnız ufak cep miftahını muhafaza edeceğini, çarşının yağma edildiğini, hükümetin sefarethaneyi muhafaza hakkında hiçbir tedbir almadığını, isyancı çetenin biraz geri çekildiği, tüfek ve top sesleri işitildiğini ve civara kurşunlar düştüğünü yazmıştır.⁸⁵ Bu sırada İngiliz sefaretine mensup kadınların tayyare ile ayrıldıklarını⁸⁶, saray kadınlarının da tayyare ile Kandahar'a gönderildiklerini bildirmiştir.⁸⁷ Başka bir raporunda ise, 1000 tüfek ve 2 topu olan bir asinin Kabil'e yaklaşmakta olduğunun harbiye nezaretince haber alındığı için tahkimata hız verildiği, oradaki Türk kadınlarının nakline henüz başlanmadığı, birkaç gün daha ertelendiği, hükümet birliklerinin Kabil'den ortalama 10 km ilerlediği, artık şehrin kenarlarının harp sahasından hariçte kaldığını belirtmiştir.⁸⁸

Yusuf Hikmet Bey ve bölgeyle ilgili Türk büyükelçilerinden aldığı haberler doğrultusunda gelişmeleri yakından takip eden Hariciye Vekâleti, olayların detaylarını anlamak için Kabil Büyükelçiliğinden şu soruların cevaplarını isterken, bazı talimatlar da vermiştir. Talimatlar şöyledir;

1. Kabil-Kandahar yolunun tutulduğu hakkındaki malumatla Celalabat'la Kabil arasında hasım kabilelere ait müstahkem ordugâha dair haberin kaynağı nedir? Bu malumat Rus sefaretinin malumatıyla uyuyor mu?
2. Rus kaynaklarından alınan bilgiye göre Kandahar'dan Kabil'e takviye kıtaatın yolda olması gerekir, hatta ilk kabile Kabil'e gelmiştir. Bunlardan orada malumat var mıdır?
3. Bizim erkek tebaanın bu meyanda askeri heyetimizin Afganistan'a girmesine İngilizlerin engel olmaması için orada siz etkili girişimlerde bulununuz.
4. Rus tebaası kadın ve çocuklar çıkmış mıdır? Veyahut çıkmaları için hazırlık var mıdır?
5. Tebaamızın bu gibi ahvalde lüzumundan bir gün evvel nakli lüzumsuz heyecan ve felakete sebep olur ve bizim de haysiyetimize dokunur.⁸⁹ Bu değerlendirmeyi dikkate alarak kadınların ve çocukların naklinde serbestsiniz ve ona göre karar veriniz.
6. Sami Paşa nerededir? Ve ne faaliyette bulunuyor? Kendisiyle hiç temas ettiniz mi?
7. Kral ve hükümeti Kandahar'a giderse beraber gidip Kral nezdinde sefaret vazifesine devam edeceksiniz, onun için kendisiyle şimdiden temas ederek aldığınız emri bildirin ve düşüncelerinden haberdar olarak ona göre tedbir alınız.
8. Askeri durumun değerlendirilebilmesi her haberin kaynağını bilmeye bağlı olduğundan vereceğiniz her bilginin hükümetten, sefaretlerden, gözlemlerden veya şayialardan ve buna benzer hangi kaynaktan olduğunun açıkça belirtilmesi rica olunur.⁹⁰

Yusuf Hikmet Bey'in yazmış olduğu raporlar incelendiğinde soruların çoğuna cevap verdiği görülmektedir. Bölgeden yapılan nakliyatla ilgili, hava muhalefetinden dolayı 2 gün tayyare nakliyatı icra edilemediğini ve 29 Aralık 1928 günü 3 kadın ve 3 çocuğun Hindistan'a nakledildiğini, Rusya'dan hala tayyare gelmediğini belirtmiştir.⁹¹ İsyanın gelişimiyle ilgili 31 Aralık günü verdiği raporda; kuzeydeki isyancıların Cebeli Saraç'taki kaleyi toplarıyla zapt ettiği, Kabil'in elektrik fabrikasının orada olduğu, cephe baskınının 3 gün kesildiği, Kabil'e hücum için asilerin toplanmaya devam edeceği, Kandahar'dan gelen 2 taburun isyancılar tarafından geri çekilmeye mecbur edildiği, 7 Rus kadınının tayyare ile hareket ettiği, bir Rus tayyaresinin Hindikuş'u aşarken kaybolduğu, hükümetin kesinlikle Kandahar'a gitmeyeceğini ve buna gerek olmadığını Hariciye Vezaretinden cevaben aldığını, tayyare meydanına hâkim tepelerin tahkimatına memur Mekki Bey'in bir haftadır askerlerin çalışmaktan çekindiklerinden dolayı bir şey yapamadıkları, saraya mensup bazı kadınlar ve bir Türk doktorun

⁸⁴ TDA, Fon: 500_Kutu: 8125, Gömlek: 55215, Sıra: 1-2, Tarih: 19.12.1928.

⁸⁵ TDA, Fon: 500_Kutu: 8125, Gömlek: 55217, Sıra: 1-4, Tarih: 14.12.1928.

⁸⁶ TDA, Fon: 500_Kutu: 8125, Gömlek: 55211, Sıra: 1-2, Tarih: 23.12.1928.

⁸⁷ TDA, Fon: 500_Kutu: 8125, Gömlek: 55209, Sıra: 1-3, Tarih: 25.12.1928.

⁸⁸ TDA, Fon: 500_Kutu: 8215, Gömlek: 53420, Sıra: 1-23, Tarih: 25.12.1928.

⁸⁹ TDA, Fon: 500_Kutu: 8215, Gömlek: 53420, Sıra: 1-19, Tarih: 25.12.1928.

⁹⁰ TDA, Fon: 500_Kutu: 8215, Gömlek: 53420, Sıra: 1-20, Tarih: 25.12.1928.

⁹¹ TDA, Fon: 500_Kutu: 8215, Gömlek: 53420, Sıra: 1-14, Tarih: 29.12.1928.

Kandahar'a giderlerken kardan ilerleyemedikleri ve muhafız askerlerin yolu açma emrine itaat etmediklerinden otomobilin birini orada terk ederek geri dönmek zorunda kaldıklarını bildirmiştir.⁹²

Kabil'de alınan önlemlerle ilgili olarak, Kabil sokaklarında mahalleleri korumak için birçok duvar yapıldığını ve halkın geceleri nöbet beklediklerini, Türkistan'dan 500 kadar asker geldiği bunların propagandalara ne derece inandıklarının ilk çarpışmada anlaşılacağını belirtmiştir. Kuzeyden gelecek bir hücumun beklendiği ona göre tahkimat yapıldığı, asilerle müttefiklerinin elinde birkaç top bulunduğu bu nedenle buradan yapılacak taarruzların öncekilerden daha şiddetli olacağını Harbiye Vezaretince tahmin edildiğini, Türk subaylarının, hükümetin elindeki kuvvetlerle Kuhistan'a karşı taarruzda bulunabileceğini söylediklerini belirtmiştir.⁹³

Yusuf Hikmet Bey, Afganistan'da yaşanan olaylar hakkında Türkiye gazetelerinin pek manasız ve yanlış şeyler yazdığı, hatta bir gazetenin Amanullah için "*Gazinin yolunda yürüyen yenilmez*" cümlesini sarf ettiğini belirttikten sonra, bunun mantıklı sonucunun neye varacağı malum olduğu gibi eski Kral Amanullah'ın uğradığı akıbet üzerine gerek buradaki ve gerek Hindistan'daki düşmanlarımızın bu tarzda muhakeme yürüttüklerini, meselenin hakikati Gazinin yolunda yürümeyi arzu etmediklerinden dolayı Amanullah'ın bugünkü duruma düştüğünü yazmıştır.⁹⁴

Yusuf Hikmet Bey, 20 Nisan 1929 tarihli raporunda Afganistan'da yaşananlarla ilgili muhtelif haberler alındığını en doğru haberlere göre eski Kral Amanullah Han'a bağlı bazı aşiretlerin güney semtinden oraya doğru yürüdüklerini, bunların Kuhistanlı askerlerin yönetimi altında bulunan Gerdis şehrini muhasara ederek bu bölge ile Kabil arasında bulduklarını, miktarlarının bilinmediği, kuzeyden Bamyan boğazını zapt eden Hezarelilerin oradan Kuhistan dâhilindeki Çarkar şehrine doğru ilerlediği, Amanullah Han'ın maiyetinde 10 bin kadar bir kuvvet bulunduğu halde Kandahar'dan hareketle yolda bazı Gilcai aşireti ile çarpışmaya mecbur oldukları ve maiyetindeki kuvvetlerden bir kısmını yolun muhafazası için terk ederek kendisinin Gazne'ye geldiği,⁹⁵ Gazne ile Kabil arasında muharebe yapıldığı, Verdek ve bir kısım Hazarelilerin Amanullah ile savaştıkları, Kuhistanlılarda korku mevcutsa da yeni emire sonuna kadar mukavemete karar vermiş gibi göründükleri, Kabil civarındaki tepeleri tahkimle meşgul oldukları, şayet yeni Emir aşiretler arasında nifak sokmayı başarabilirse Kabil'i zapt etme ihtimalinin yüksek olduğu, Nadir Şah'ın Celalabat mıntıkasındaki bir kısım aşireti topladığı ve muzafferiyetten sonra Amanullah'ın tekrar tahta çıkmayacağını tahmin ederek bunları Kabil üzerine yürümeye ikna ettiği, ancak henüz o istikametten bir ileri hareket hissedilmediğini bildirmiştir.⁹⁶

Kral Amanullah Han, son döneminde Afganistan'da çıkan isyanlara karşı yeterli önlemler alınamaması Türk subayları aktif bir şekilde kullanamaması, aşiretlerin taraf değiştirmesi ve mollaların Kralın reformlarına karşı yaptığı propaganda gibi nedenlerle önce tahtını üvey kardeşine bırakarak yine asilerle çarpışmaya devam etmiş ancak sonunda isyanı bastıramayıp ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

Askeri Heyet'in Türkiye'ye Dönüşü

Hariciye Vekâleti Yusuf Hikmet Bey'e gönderdiği talimatta, yeni Afgan hükümetinin Türk askeri heyetinin sözleşmelerini feshetmeleri, şimdiye kadar işlemiş olan maaşlarıyla geri dönüş harcırahları talep ve alınarak Türkiye'ye dönüyormuş gibi Taşkent yoluyla Rusya'ya geçmeleri ve hizmetlerinin devamına karar verilirse belirtilen mazeretler ve uygun görülecek diğer benzer mazeretlerin belirtilerek izin ve yol masraflarının talep olunup alınarak, Rusya'ya geçmelerinin temininin duruma en uygun çare olduğu, Kazım Paşa'nın ve ailelerinin bu konudaki mütalaalarının ve sonuçtan haberdar edilmesini istemiştir.⁹⁷ Yusuf Hikmet Bey, Asaf ve Azmi Beylerin 13 Şubatta, Şevket ve Pertev Beylerin de 14 Şubat tarihlerinde Kabil'den tayyare ile Hindistan'a hareket ettiklerini bildirmiştir.⁹⁸

24 Şubat 1929'da yazdığı raporda; İngiliz sefirinin hareketini müteakip Hindistan ile tayyare postasının kesileceği, Emir hükümeti tarafından Türklerin iadesine karar verildikten sonra Hindistan yoluyla dönmek isteyen doktor ve muallim altı kişinin ismini sefire bildirdiğini, sefirin geç kalındığını gelecek tayyarelerde yer

⁹² TDA, Fon: 500, Kutu: 8125, Gömlek: 55203, Sıra: 1-2, Tarih: 31.12.1928.

⁹³ TDA, Fon: 500, Kutu: 8125, Gömlek: 55203, Sıra: 1-3, Tarih: 30.12.1928.

⁹⁴ TDA, Fon: 500, Kutu: 8215, Gömlek: 53459, Sıra: 1-2, Tarih: 21.02.1929.

⁹⁵ Hâkimiyeti Milliye, 23 Kanunu Sani 1929.

⁹⁶ TDA, Fon: 500, Kutu: 8215, Gömlek: 53376, Sıra: 1-2, Tarih: 20.04.1929.

⁹⁷ TDA, Fon: 500, Kutu: 8245, Gömlek: 54705, Sıra: 1-1, Tarih: 16.02.1929.

⁹⁸ TDA, Fon: 500, Kutu: 8245, Gömlek: 54703, Sıra: 1-3, Tarih: 18.02.1929.

olmadığını ve hava dolayısıyla planlanan seferlerden başka sefer yapılmayacağını ve bunları bekletemeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca Kuetta'da kalan subaylar ailelerine dönüş parası göndermek için vasıta olmadığından sefirin aracılığının rica edildiği, istenilen paranın fazla olduğunu ve nakildeki müşkülâtı bahane ederek reddettiklerini, tüm bunlar nedeniyle heyetin ikamete devam kararı verildiği düşüncesiyle aksilik yaptığı, Hindistan hükümeti tarafından sevklerinin engellendiği; Hükümet Kuetta'da Binbaşı Hidayet Bey namına telgrafla 2500 İngiliz lirası gönderirse subay rütbesine göre mahalli altın para ile bu parayı sefarete teslim edeceklerini bildirmiştir. Talep edilen ücretlerin: Kazım Paşa 450, Albay Reşit Bey 500, Albay Nuri Bey 300, Albay Cemil Bey 300, Binbaşı Hidayet Bey 300, Yüzbaşı Kazım Bey 300, Yüzbaşı Raşit Bey için 300 altın lira olduğu belirtilmiştir. Yusuf Hikmet Bey bütün bu paraların toptan Hidayet Bey'e gönderilmesi gerektiği, gereksiz masrafın önünü almak ve genellikle hava değişimi nedeniyle hasta olan hanımların ıstıraplarını dindirmek için mümkünse devletin örtülü ödeneğinden bu paranın ödenmesine izin verilmesi talebinde bulunmuştur.⁹⁹

25 Şubatta yazdığı raporda ise, sefirlerin Kabil'den ayrılmalarının çok aceleye geldiği, tayyare meydanındaki karların yüzlerce işçi çalıştırmak suretiyle iki günde kaldırıldığı ve havanın kapalı olduğu, seyahatin tehlikeli olmasına rağmen iki gün içinde 13 büyük tayyarenin gelerek hepsini götürdüğü, İngiliz sefirinin 21 Şubatta Hariciye Vezaretine buradan ayrılacağı ve Afganistan'da sükûnet sağlanıncaya kadar dışarda bir yerde bekleyeceğini bildirdiğini, üç sefarette ancak bekçi mahiyetinde adamlar kalacağı, İngilizlerin Kandahar ve Celalabat'da bulunan konsoloslarını geri aldıkları, Alman sefirinin buradan gidiyorsa da sefarette müsteşar payesinde birinin kalacağı, bunun sebebinin de, Kabil'de birçok Alman bulunması ve bunların kalacak olmasından kaynaklandığı, sonuç olarak yeni yapılan Darü'laman'ın inşaatına nezaret eden Alman mühendisin Amanullah'ın yaveriyle beraber milyonlar değerine ulaştığı rivayet edilen önemli bir para harcadığından ve mevcut hükümetin kendisinden hesabı soracak olmasından bu mühendisin gönderilmediği, müsteşarın bu işler sonuçlanıncaya kadar burada kalacağını belirtmiştir.¹⁰⁰

Yusuf Hikmet Bey, Türk askeri heyetinin Kabil'i terk etmesini uygun bulmaktadır. O'na göre subayların Kabil'de daha önce düşünüldüğü şekilde hizmet etme imkânı kalmamıştır, bundan sonra da Afganistan'ı bu günkü durumuna getiren sebep ve kuvvetlerin bu şekilde hizmet edilmesine müsaade etmeyecektir. Ayrıca Taşkent'te beklemenin de uygun olmadığı kanaatindedir.¹⁰¹

Yusuf Hikmet Bey'in yazdığı raporlardan kendisinin Türkiye'ye dönmeye yönelik bir niyetinin olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁰² Hariciye Vekâletinin de Yusuf Hikmet Bey'in dönmesini istediğine yönelik herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Yusuf Hikmet Bey, yalnızca elçilikte bulunanlar ve askeri personelin bir an önce Kabil'den ayrılması için her türlü vasıtayı kullanmıştır.

Yusuf Hikmet Bey 4 Mart tarihinde yazdığı raporda, Kazım Paşa'nın Türk subaylarının en sonuncusu olarak hareket edeceğinden bu konuda gerekli kolaylığın ve müsaadelerin verilmesini, tayyare ile Hindukuş'u aşabilmek için havaların müsait olduğundan meydana gelecek fırsatların kaçırılmaması ve Rus tayyarelerinin boş olarak geri dönmeleri gibi bir durumun olmasından kaçınmak için kesin ve nihai bir karar verilmişse, subayların nakli hakkındaki emirlerin bildirilmesini istemiştir.¹⁰³

Yusuf Hikmet Bey, 2 Mart 1929 tarihli raporunda, büyükelçiliğin Sovyet sefaretini buradan hareket ederken Taşkent'te veya bir diğer yakın yere nakledilmesini, Kabil'de Büyükelçilik tercümanı Abbay Bey'in bırakılarak büyükelçilik evrak memuru Arif Emin Bey'in de Kandahar'a gönderilmesini uygun bulduğunu bildirmiştir.¹⁰⁴ 4 Nisan tarihli raporunda, Askeri Heyet Reisi Kazım Paşa ile diğer 3 subayın havanın izin vermesini bekledikleri, 3-4 gündür Hindukuş'u geçmenin mümkün olmadığını bildirmiştir.¹⁰⁵

5 Nisan günü yazdığı raporda, Alman maslahatgüzarının Almanları sevk ederek oradan hareket edecekleri ve sefarethanenin diğer Batı ülkeleri sefarethaneleri gibi boş kalacağı, İran ve Sovyet maslahatgüzarlarının kalacağı, orada bulunan Sovyet elçisinin hükümet yetkililerinden bir ay izin aldığı, bu iznin sebebinin sağlık sorunu olduğu,

⁹⁹ TDA, Fon: 500, Kutu: 8215, Gömlek: 53455, Sıra: 1-2, 1-3, Tarih: 24.02.1929.

¹⁰⁰ TDA, Fon: 500, Kutu: 8215, Gömlek: 53448, Sıra: 1-2, Tarih: 25.02.1929.

¹⁰¹ TDA, Fon: 500, Kutu: 8245, Gömlek: 54702, Sıra: 1-5, Tarih: 28.02.1929.

¹⁰² TDA, Fon: 500, Kutu: 8215, Gömlek: 53434, Sıra: 1-5, Tarih: 02.03.1929.

¹⁰³ TDA, Fon: 500, Kutu: 8245, Gömlek: 54701, Sıra: 1-1, Tarih: 04.03.1929.

¹⁰⁴ TDA, Fon: 500, Kutu: 8215, Gömlek: 53434, Sıra: 1-9, Tarih: 02.03.1929.

¹⁰⁵ TDA, Fon: 500, Kutu: 8245, Gömlek: 54696, Sıra: 1-4, Tarih: 04.04.1929.

Kabil’de yalnız büyükelçi olarak kendisinin kaldığını, sonbahar sonuna kadar orada ikamet etme taraftarı olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁶

5 Nisan’da iki Türk subayının ve 7 Nisan’da da iki Türk doktorunun orayı terk ettiklerini 6 Nisan’da da Kazım Paşa ve beraberinde Hasan Bey olduğu halde hareket ettikleri ve böylece Türk subaylarının tamamının Afganistan’dan çıktıklarını bildirmiştir.¹⁰⁷ Kemal Atıf Bey’in, Arif Bey ile birlikte geldikleri, yirmi yıl önce gelerek emlak sahibi olan iki Türk’ten başka yedi kişiden ibaret Büyükelçilik mensubu ile beraber ancak 9 Türk’ün kaldığını bildirmiştir.¹⁰⁸

Bu sırada Türkiye’de yayımlanan gazetelerde Afganistan’daki olaylar ve Afganistan’dan dönecek Türk subaylarıyla ilgili gelişmeler yakından takip edilmiş ve konuyla ilgili haberler günü gününe halka yansıtılmıştır. 26 Nisan 1929 günü yayınlanan gazetelerde Amanullah birliklerinin başarıyla Kabil’e yürüdüğü yazılırken¹⁰⁹ 29 Nisan günü çıkan gazetelerde Kazım Paşa’nın Türkiye’ye geldiğini ve geliş süreci ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Haberde, Kazım Paşa’nın o sabah Çiçerin vapuruyla ve Rusya yoluyla döndüğü, bir muhabirlerinin Kazım Paşa ile Çiçerin vapurunda görüştüğü, Paşa’nın uzun süren yol yorgunluğuna rağmen dinç ve gülümser bir çehre ile ve kendisine has bir nezaketle muhabiri kabul ettiği ve sonrasında yolculuğundan bahsettiği yazılmıştır. Haberde Kazım Paşa’nın 9 Nisan günü Kabil’den çıktığı, tayyare ile Termiz’e geldikleri oradan Taşkent ve Moskova’ya ulaştıkları, yolculuklarının oldukça yorucu geçtiğini, Moskova’da bir süre kaldıktan sonra Odesa’ya sonra da Türkiye’ye geldiğinden bahsettiği, bir buçuk ay önce Afganistan’dan hareket ettikleri ve son durumu bilmediğini, kendilerinin hareket ettiğinde Habibullah’ın Kabil’de olduğu, kendisi oradayken Amanullah Han’ın Kabil üzerine yürüdüğünün söylendiği ancak bunların eski haber olduğunu belirttiği yazılmıştır.¹¹⁰

Türkiye’ye döndükten sonra Kazım Paşa 29 Nisan 1929 günü şu beyanatta bulunmuştur;

“Kabil’e gittiğimiz vakit mücadele başlamıştı. Sefarethanemizde iki ay misafir kaldık. Kandahar’a gidip Amanullah hazretleri ile görüşmedik ve Habibullah ile de temas etmedik. Genel durum Amanullah Han’ın lehindedir. Amanullah hazretlerinin muvaffak olacağından ümitliyim. Dönüşte işittiğimize göre Amanullah hazretleri Mezar-ı Şerif’te kesin zafer kazanmıştır. Mezar-ı Şerif’ten Gazne’ye ilerlemektedir. Gazne’nin ele geçirilmesi yakındır. Dönüşümüzde herhangi tehlikeye ve müşkülata uğramadık. Kabil’den 9 Nisan’da Junkers tayyaresiyle hareket ederek Termis’e, oradan Buhara-Taşkent-Moskova yoluyla döndük, buradan giden Afgan subayları memleketlerine bugün yarın varacaklardır.¹¹¹

Yusuf Hikmet Bey Kabil’de kalmış ve gelişmeleri bildirmeye devam etmiştir. 14 Mayıs’ta yazdığı raporda Kabil Emirinin siyasi açıdan üstünlüğünün aşikâr görüldüğü ancak Emir’in mali durumunun çok kötü olduğu, yolların kapalı olması dolayısıyla ticaretin durgun ve Hindistan yolunu açmak için de yol üzerindeki aşiretlere verecek parasının olmadığını, emirin yolu harben veya cebren açmasının bu sene mümkün olmadığı, Eski Kral Amanullah tarafından yapılan çıkış harekâtlarının bir sonuç vermediğini, mahsur bulunduğu kalenin de bu hafta içinde zapt edilmesinin beklendiğini, Nadir Han’ın hiçbir faaliyet göstermediğini, Amanullah’ın esir edildiği zaman kendisini kral olarak ilan etmeyi düşündüğünü bildirmiştir.¹¹²

22 Mayıs tarihinde yazdığı raporda, Kabil’de iktisadi ve mali durumun gayet kritik bir hal aldığı, üç aydan beri memurların para alamadığını, ticaretin felce uğradığı, halkın endişe içinde olduğu, ileri gelenlerin İngilizlerin Kabil’i işgal etmeleri için teşebbüste bulunmak istedikleri ve o sayede namus, din ve servetlerini koruyarak ticaretin de gelişeceği ümidini taşıdıklarını bildirmiştir.¹¹³

Ülkede meydana gelen isyan Amanullah Han’ın Ocak 1929’da tahttan çekilmesi ve tahtı İnayetullah Han’a bırakması onun iktidarının da birkaç gün sürmesi¹¹⁴ ve Habibullah’ın tahtı ele geçirmesi, 23 Mayıs 1929 günü

¹⁰⁶ TDA, Fon: 500, Kutu: 8215, Gömlek: 53390, Sıra: 1-2. Tarih: 07.04.1929.

¹⁰⁷ TDA, Fon: 500, Kutu: 8245, Gömlek: 54696, Sıra: 1-2. Tarih: 10.04.1929.

¹⁰⁸ TDA, Fon: 500, Kutu: 8215, Gömlek: 53379, Sıra: 1-2. Tarih: 17.04.1929.

¹⁰⁹ Hâkimiyeti Milliye 26 Nisan 1929.

¹¹⁰ Akşam 29 Nisan 1929

¹¹¹ Hâkimiyeti Milliye 29 Nisan 1929.

¹¹² TDA, Fon: 500, Kutu: 8322, Gömlek: 56523, Sıra: 1-1. Tarih: 14.05.1929.

¹¹³ TDA, Fon: 500, Kutu: 8322, Gömlek: 56530-1-10.

¹¹⁴ Hâkimiyeti Milliye bu konuyu İnayetullah Han gerek kendisinin gerek hükümet azasının tecavüzden masuniyetiyle bu sabah tahtından feragat etmiştir.” Şeklinde haber yapmıştır. Hâkimiyeti Milliye 19 Kanunu Sani 1929.

Amanullah Han'ın ülkeyi terk etmesiyle farklı bir boyut kazanmış ve 15 Eylül 1929 tarihinde Nadir Şah'ın Habibullah'ı devirerek onun yerine tahta geçmesiyle yeni bir dönem başlamıştır.

Tüm bu kargaşa ortasında büyükelçilik görevini başarıyla sürdüren ve Ankara'nın istediği gibi Afganistan'daki olayları ve bu olayların hangi kaynaklardan alındığını son ana kadar ileten Yusuf Hikmet Bey. 1932 yılında Nadir Şah iktidarı döneminde Türkiye'ye dönmüştür.

Sonuç

1928 yılı Ağustos ayı ortalarından itibaren Kabil'de büyükelçilik görevine başlayan ve bu tarihten sonra bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden Yusuf Hikmet Bey, gönderdiği raporlarla Hariciye Vekâletini bölgeyle ilgili bilgilendirdiği gibi özellikle Amanullah Han'ın Türk subaylarıyla ilgili değerlendirmelerinden de haberdar olunmasını sağlamıştır. Raporlar incelendiğinde kendisinin özel bir şikâyeti olmadığı daha çok bölgede yaşanan olaylara dair gözlemleri kaleme aldığı görülmektedir. Amanullah Han ülkesini terk ettikten sonra Afganistan'daki kaos karşısında orada bulunan diğer elçilik mensupları bölgeyi terk ederken Yusuf Hikmet Bey'in de Türklerin bölgeden nakli konusunda son derece aktif hareket ettiği anlaşılmaktadır. Büyükelçilik dönemi isyanlarla geçen Yusuf Hikmet Bey, Ankara'yı bilgilendirmek adına her türlü haber kaynağını dikkate almış ve süzgeçten geçirerek ilgili mercilere iletmıştır. Raporlarında Amanullah Han'a yönelik oldukça önemli eleştirilerde bulunmuştur. Bir kısmında çocukça davrandığını, bir kısmında ise çekingen ve evhamlı bir kişiliğe sahip olduğunu yazmıştır. Özellikle Türk subaylara yönelik evhamından ve Türk subaylarına yönelik oldukça tedirgin davrandığından bahsetmiştir.

Afganistan'da Genelkurmay Başkanlığı yapması düşünülen Kazım Paşa ile ilgili yetkililer ve asiler tarafın ilginç yorumlar yapıldığı konusunda Ankara'nın dikkatini çekmiştir. Raporlardan anlaşıldığı kadarıyla Yusuf Hikmet Bey, Kazım Paşa'nın bölge için çok önemli bir isim olduğu ve bir an önce gelerek orduyu organize etmesi gerektiği düşüncesindedir. Ancak her türlü gayretine rağmen Kazım Paşa zamanında bölgeye ulaşamamış, ulaştığında da Türk subaylarından yararlanılmak istenmemiştir.

Raporlar incelendiğinde bu süreçte Hariciye Vekâletiyle arasında önemli fikir ayrılıkları olduğuna dair ipuçları olmadığı, çoğunlukla Yusuf Hikmet Bey'in bölgedeki olaylara dair bilgiler veya görüşmelerinden edindiği izlenimlere dair gözlemler olduğu görülmektedir. Kısaca Yusuf Hikmet Bey'in Kabil Büyükelçiliği dönemi, yazdığı raporların hem kendi hayatının bir dönemine ışık tutması hem de Afganistan tarihinin önemli bir dönemine şahitlik etmesi ve bu şahitliğini raporlara yansıtması açısından oldukça önemlidir.

Yusuf Hikmet Bey'in, bu dönemde Afganistan'ın içinde bulunduğu kaos ortamından kurtuluşu ve Amanullah Han'ın tekrar tahta çıkması için çözüm yolları ürettiği bunun için öncelikle Kazım Paşa'nın iş başına geçmesinin önemi üzerinde durduğu ancak ülke şartlarının buna izin vermediği görülmektedir. Kadınların durumunu yakından gördüğü için Afganistan'a gelecek Türk heyetinin eşlerini getirmemeleri yönünde yaptığı uyarıların dikkate alındığı ve böylece son dönemde gelecek olan bayanların gelmesi engellenerek zarar görmemelerinin sağlandığı anlaşılmaktadır. Yusuf Hikmet Bey bölgede bulunan Türk subay ve sivil Türk vatandaşlarının zarar görmemesine gayret sarf etmiş, kaosun önlenemez bir hale gelmesi üzerine diğer büyükelçilerle olan pozitif ilişkilerini kullanarak tahliyelerini sağlamıştır.

Sonuç olarak Yusuf Hikmet Bey, isyanların hızla yükseldiği bir dönemde Afganistan'daki görevini başarıyla yaparak Amanullah Han'ın tahttan inmesi, ülkesi terk etmesi, arkasından yaşanan taht kavgaları son olarak Nadir Şah'ın iktidara geçmesi gibi bir süreçte görevini aksatmadan yerine getirmiş ve bölgeye ait gelişmeleri yakından takip ederek Hariciye Nezaretinin doğru bilgilendirmesine önemli katkılar sağlamıştır.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Arşivi (TİTE)

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Telif Eserler

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1983.

Aybudak, Utku. "Afganistan Modernleşmesi ve Emanullah Han Dönemi", *Asya Studies*, 6/21 (2022): 275-286.

Aydın Tarihi. Ankara: Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, 1928.

Bayar, Erdal. *Afganistan Kimliğini Arayan Ülke*, Ankara: Orion Akademi, 2022.

Yazıcı, Orhan. "Afganistan'daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri", *History Studies*. 2/1 (2010): 219-237.

Ercan, Semanur. *Hint Kızılay'ından Türk Askeri ve Siyasi Hayatına Uzanan Bir Ömür Abdurrahman Peşaveri*, İstanbul: 2024.

Erman, Kubilayhan. "Jeopolitik Teoriler ve Afganistan", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 4/11, (2017): 394-420.

Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri. Ankara: Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., 2009.

Gönlübol, Mehmet -Cem Sar. *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*. Ankara: 1997.

Hamşioğlu, Oğuz. *Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006.

İbharimi, Noor Mohammad. *Atatürk Dönemi Türk-Afgan İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, 2014.

Kayalan, Ferruh. "Tarihi Bir Belge Işığında Türkiye-Afganistan İlişkileri; Binbaşı Hüseyin Bey'in Raporuna Göre Kabil Elçisi Fahreddin Paşa'nın Faaliyetleri (1922-1923)", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. Özel Sayı: Dr. Mahmut Kırkpınar'a Armağan Vol. 7 (2022): 1688-1730.

Köçer, Mehmet. "Afganistan'ın Yenileşme Çabasında Atatürk'ün Düşüncelerinin Rolü", *Türk Dünyası Araştırmaları*. Sayı 177 (2008): 1981-1992.

Mohammadi, Abdullah. "Afganistan'ın Modernleşmesinde Türkiye'nin Rolü", *Turkish Studies*. 9/5 (2014): 1599-1611.

Özlü, Hüsnü. "'Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" Kapsamında Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan İlişkilerine Bakış", *International Journal Of Eurasia Social Sciences*. 3/8 (2012): 31-46.

Sander, Oral. *Siyasi Tarih I*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 1989.

Saray, Mehmet. "Afganistan", *İslam Ansiklopedisi*. c. 1, Ankara: TDV Yay. 2016.

Saray, Mehmet. *Afganistan ve Türkler*. Ankara: TTK Basımevi, 2022.

Şeyhanlıoğlu, Hüseyin. "18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeopolitik Önemi", *Avrasya Etütleri*. 34/2 (2008): 61-82.

Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*. I. Cilt, Ankara: TTK Yayınları, 1989.

Şakiroğlu, Mahmut H. "Ord. Prof. Dr. Y. Hikmet Bayur 1891-1980", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 17/ 8 (1981): 32-36.

Şakiroğlu, Mahmut. "Bayur, Yusuf Hikmet", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5. Cilt, İstanbul: 1992, 282-283.

Şimşir, Bilal. *Atatürk ve Afganistan*. Ankara: TTK Basımevi, 2019.

Şimşir, Bilal. *Bizim Diplomatlar*, Ankara: Bilgi Yayınları, 1996.

Şimşir, Bilal. *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*. Cilt I, Ankara: TTK Yayınları, 1933.

Tuncer, Hüner. *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*. 2. Cilt, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2017.

Turani, Abduljamil. *Amanullah Han Dönemi Türk-Afgan İlişkileri (1919-1929)*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2016.

Turhan, Arda-Seyithan Çeçen. "Çok Partili Hayata Geçişte Yusuf Hikmet Bayur'un Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*. 122/240 (2019): 155-168.

Türk Dış Politikası I. Ed. Baskın Oran, İstanbul: 2009, 15. Baskı.

Türk Parlamento Tarihi IV Dönem 1931-1935. c. II, Ankara. TBMM Yay. 1996.

Yanık, Yurder. *Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur'un Biyografisi*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı, 1999.

Yılmaz, Aliye. "Amanullah Han'ın İslahatları ve Atatürk", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 21 (2010): 155-165.

Sürelî Yayınlar

Vakit Gazetesi

Hakimiyeti Milliye

Akşam Gazetesi

İnternet Kaynakları

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/33194>, Erişim 20.06.2024);

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yusuf-hikmet-bayur-1891-1980/> Erişim 20.06.2024.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/33194> (erişim tarihi: 20.06.2024); Oğuz Aytepe, Yusuf Hikmet Bayur, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yusuf-hikmet-bayur-1891-1980/> Erişim 20.06.2024.

https://tasam.org/Files/Icerik/File/Ataturk_donemi_ve_sonrasi_turk_afgan_iliskileri_EKT-24-68_pdf_50b6de6e-b22e-4ad4-b91c-ae713139c8fc.pdf Erişim 22.07.2024.

